

DE
MILITAIRE SPECTATOR.

TIJDSCHRIFT

VOOR HET

NEDERLANDSCHE LEGER.

Die grüßtmögliche Einfachheit ist die Grundlage aller Bewegungen.
BISMARCK.

HOOFD-REDACTEUR

J. C. van Rijnveld.

TWAALFDE DEEL.

MEI 1844. — N°. 11.

BREDA,
BROESE & COMP.

1844.

*De uitgeverij verklaart dat de
Dit tijdschrift te hunner Drukking is
gedrukt en door hen vandaan
uitgegeven.*

Breda, 10 Junij 1844

Broese & Comp.

DE
MILITAIRE SPECTATOR.

TUUSCHRIFT

VOOR DEN

WED. J. VAN RIJNVELD.

DE WED. J. VAN RIJNVELD, HOOFT-REDACTEUR

HOOFT-REDACTEUR

J. C. van Rijnveld.

TWAALFDE DEEL.

MAY 1844. - N. 11.

BRIDA
BROESE & COMP.

1844

Militaire Spectator.

De MILITAIRE SPECTATOR verschijnt maandelijks, in Nos. van 3 vellen druks; zoodat de Jaargang uit 36 vellen druks (behalve de bijvoegsels, die gratis geleverd worden) bestaat, en voor f 6,25, uitgenomen de platen en kaarten, welke afzonderlijk betaald worden, aan de respectieve geabonneerden wordt afgeleverd.

Men abonneert zich bij alle Post-Directeuren en Boekhandelaren door het geheele Koninkrijk. Alle inzendingen voor dit Militaire Tijdschrift bestemd, geschieden *vrachtfrij* aan de Uitgevers BROESE & COMP. te Breda, of aan den Majoor der artillerie, VAN RIJNEVELD, te Nijmegen, met het opschrift: *voor den Militairen Spectator*. Voor oorspronkelijke opstellen kan een vastgesteld honorarium gevorderd worden, te ontvangen bij de Uitgevers, na de verschijning van het 6de en 12de nummer. Het verlangen daartoe moet kenbaar gemaakt worden bij de inzending der opstellen.

LICHT EN SCHADUW,

OF

GEMEENZAME MILITAIRE BRIEVEN

OVER

EEN REISTOGTJE NAAR DE PRUISSISCHE RIJNGEWESTEN, IN
DE MAANDEN AUGUSTUS EN SEPTEMBER 1842.

X.

INHOUD.

De weg naar Nuys. — Heerdt. — Aankomst in het handeldrijvende Nuys. — Vriendelijkheids der inwoners. — Wandeling door de stad. — H. FRANSECKY. — De eerste artillerie-officier, die niet in batterij wil komen. — Zoogenaamd kabinet van Romeinsche oudheden. — Terugkomst te Dusseldorf. — Twee Saksische officieren: de kolonel VON SCHIRDING en de kapitein TURMBA. — Iets over PZ. (PÖNITZ). — De generaal VON BARDENHEBEN en de luitenant JACOBI; weder eene ontmoeting. — Ik rij de op marsch zijnde rijdende batterij te gemoet. — Teleurstelling op teleurstelling. — Eenige bijzonderheden over de batterij: het personeel, de paarden, het materieel, de stukkenrijders. — Eene batterij veld-artillerie komt insgelijks opdagen. — De Pruisische artillerie heeft den ouden mensch nog niet geheel afgelegd. — Een uitkijk aan het raam: de Prinsen van HESSEN-CASSEL, de Hannoverische luit.-generaals HARTMANN en HALKETT, Lord GREY, de Prinsen van SOLMS en Hohenlohe. — Grootte sterren gaan op; de onze beginnen te neigen naar den horizon. — Eenige vrouwen-portretten. — Het Zollernsche materieel. — De 28ste Augustus. — De Hertog van NASSAU; Prins KAREL van BELJEREN. — Een oude kameraad V. V. met zijne familie, en de graaf V. W. — Een verwijt. — De Koning komt. — Illuminatie te Dusseldorf. — Prins LABANOFF en de Russische luit.-generaal VON BERG. — Manoeuvreren door twee infanterie-divisies en van de kavallerie-divisie van 8 regimenten. — Een enkel woord over de bewegingen der artillerie, over de rigtingen, enz. — Aankomst des Konings van Hannover.

Wij zullen nu eerst — indien gij 't veroorlooft — van het terrein der inspectie afrijden, langs den fraaijen weg naar Nuys (op de Deutsche kaarten Neuss gespeld), die zich om de bogt kromt welke de Rijn aldaar maakt, en er zachtjes op voortstappen. Het fraaiste warme weder veraanname deze wandeling te paard. Het eerste dorp waardoor die weg ons leidt, is Heerdt, waar wij de puinhoopen van achttien huizen en stallen ontwaren, het eenig overgeblevene uit eenen fellen brand, die weinige dagen te voren had gewoed. Eenige daar gekantonneerde landwehr-ruiters hadden bij die gelegenheid al hunne equipmentsstukken (gelukkig slechts de 3de tenue) verloren. Als phenixen herrezen zij den volgende dag (in een duplo derde tenue) uit de asch van

het eerste exemplaar. Heerdt ligt lief, en schijnt een welvarend dorp te zijn. Voortgaande, zien wij reeds in de verte de hoofdkerk van het op eenen heuvel gebouwde stadje Nuys, het oude Novesium, vroeger eene Romeinsche legerplaats, ter beschutting van de brug welke DRUSUS over den Rijn geslagen had. Een klein riviertje of kanaal, de Erft genaamd, stroomt links van den weg in den Rijn, die eene uitgestrekte vlakke van weilanden tusschen zich en de Erft omvat. Het geheel gelijk sprekend op een vriendelijk Geldersch landschap, schaars met boomen, doch rijk met beesten gestoffeerd. Eindelijk zijn wij bij de Rijnpoort, die echter aan de Erft ligt, door welk riviertje deze handeldrijvende plaats met den Rijn gemeenschap houdt. Eene uitgestrekte reeks van houtwerven en zaagmolens doet ons zien, dat Nuys grooten handel in gezaagd hout drijft, terwijl het in- en uitladen van eene menigte zakken koorn uit rijnschepen, ons de zekerheid geeft dat er ook in dien tak van handel veel vertier moet zijn. Nuys was reeds in 881 eene zeer welvarende stad, toen zij door de Noormannen geheel verwoest werd. Tot het groote steden-verbond der middeleeuwen toegetreden, klom zij weder spoedig in aanzien en magt; later leed zij weder veel, en werd meermalen geplunderd. Nuys telt omtrent 6000 zielen.

Wij doen onze intrede juist in geene fraaije straat, maar die toch blijken van welvaart draagt. Bijzonder vriendelijk komen de bewoners ons voor. Het groeten en weergroeten houdt niet op, zoodat wij onrustig worden over de bedrijvigheid van onze halsspieren. Vele aardige, sommige snoeperige en enkele zeer schoone deutsche meisjes- en vrouwengezigtjes doen die bedrijvigheid toenemen, welligt tot 50 knikjes in de minuut. Daarbij hebben de eerste (vooronderstelde meisjes) iets zoo innemends vriendelijk in de blaauwe oogen, dat wij moesten vooronderstellen, dat de troep welke deze plaats bezette, in den volsten zin des woords, hier *coq en pate* was. — Reeds vele fabrieken zijn wij voorbijgereden en uit de levendigheid die wij in de straten opmerken, zult gij met mij afleiden, dat er groet vertier en wel-

vaart heerschen. Zoo is het ook werkelijk met Nuys' gesteld, dat daarenboven nog eenen aanzienlijken handel in dons en bedveren schijnt te drijven. Uit de ligtheid van handelstoffsie mogen wij evenwel geen te gewaagde gevolgtrekkingen maken, in verband met het zooeven bedoelde hoofdknikken. Wij stappen bij FISCHER af, in een groot logement, op de markt, naast het raadhuis, en hier zij het mij vergund u aan uw lot over te laten, ten einde weder mijnen gewonen schrijffrant te volgen, en mij in den verleden tijd te verplaatsen.

Nauwelijks hadden wij onze paarden bezorgd, toen collega VAN MULKEN en de jonge luitenant HEITS ons kwamen opzoeken. Beiden waren reeds eenige dagen in dit gastvrij, vriendelijk, maar welligt ook gevaarlijk oord, rusteloos bezig met het nagaan van eenige technische bijzonderheden hun wapen betreffende. Zij waren opgetogen over de beleefdheden welke de Pruisische infanterie-officieren en de inwoners hun hadden bewezen.

Nadat wij ons eenigzins getoiletteerd hadden, ging ik met den overste R. eene visite afleggen bij de aanwezige militaire autoriteiten, namelijk bij den generaal-majoor VON MONSTERBERG en VON WERDER. Beiden troffen wij niet te huis. Eene wandeling door de stad, bevestigde nog meer den eersten indruk, dien wij ontwaard hadden bij onze inkomst. De levendigheid was ongemeen groot, nu voorzeker verhoogd door het met infanterie sterk bezette kantonement. Deze troepen waren even te voren van het oefenings-terrein van Grimlingshausen binnengerukt, alwaar zij met de gekampeerde troepen geëxerceerd hadden. Van de hooge wallen en sterke muren, door torens geflankeerd, vertoonden de omstreken bevallige landschappen, meest platte vergezigten, of flauw geonduleerd. Bij het rondgaan der muren en het gezigt der fraaije omstreken, zagen wij eerbiedig op beiden neder, dewijl zij de tooneelen van groote krijgsfeiten geweest waren. Bijna een jaar lang (1474—1475) lag KAREL de Stoute met een magtig leger aan deze sterke muren te knagen. Zes-en-vijftig door de burgers afgeslagene stormen, kon Nuys niet doen bukken, en ongeschonden bleef de standaard van Keizer FREDERIK III op die torens wapperen. In de hoofdkerk, gedeeltelijk van Gothische, doch hoofdzakelijk oud-Duitsche of Rijn-Gothische bouw-orde, vonden wij niet veel meer bijzonders dan eene onderkerk of kelder-kapel. De schilderijen en het beeldhouw-werk waren niet veel beter dan zoogenaamd Neurembergs fabriekgoed.

In ons logement terugkomende, vonden wij er de divisie-

adjutant VON FRANSECKY II, die reeds overal naar ons gezocht had, om ons zijne diensten te bewijzen, en die van den inmiddels te huis gekomen generaal VON MONSTERBERG in last had, diens verontschuldigen te maken, en te vragen waarmede de generaal ons van dienst konde zijn. Op dat oogenblik konden wij niets meer zien, aangezien de troepen nauwelijks van de exercitie terug waren, doch onze hartelijke, beleefde en kundige cicerone, beloofde ons in den nademiddag bij de detailoefeningen te brengen van eenige kompagnien, die *ad libitum*, door hare kommandanten geoefend zouden worden.

Wij zouden gasten zijn van VON FRANSECKY aan de officiers-tafel, die in ons logement gehouden werd, en waar wij de beide bovengenoemde generaals, de officieren hunner staven en vele andere hoofd- en mindere officieren der infanterie aantroffen. Juist toen wij zouden aanzitten, vertoonde zich een jong artillerie-officier, de kwartiermaker van eene voetbatterij, welke den volgenden dag in de omstreken van Nuys zoude aankomen. De generaal VON MONSTERBERG en onze gastheer hadden de goedheid bijna gelijktijdig mij toe te roepen: «Ziedaar eindelijk de voorbode van de vervulling uwer wenschen: de zwarte fluweelen kraag, waarna gij zoo lang gezocht hebt!» V. F. die nimmer eene gelegenheid verzuimde om ons van dienst te zijn, zorgde dadelijk dat de zwartkraag vlak over mij aan tafel kwam te zitten, zoodat ik mij dadelijk gereed kon maken om dit exemplaar te entameren. De jonge man was welligt op zulk eenen aanval niet voorbereid; misschien was hij bedeesd, maar zeer spoedig merkte ik, dat de antwoorden woord voor woord moesten getrokken worden, zoodat ik vreesde indiscreet te worden, en mijne nieuwsgierigheid intoomde, om aan dat ligt stuk geschut de gelegenheid te geven, behoorlijk den kulas te verzekeren, die welligt door eenen langen marsch ontbloot was geworden. Op het dessert, toen ik vooronderstelde dat hij behoorlijk geladen was om vuur te kunnen geven, trok ik nogmaals aan het lijntje, doch alle ontstekingsmiddelen weigerden. Later, toen ik aan eenige officieren der infanterie vroeg, of al de artillerie-officieren zoo weinig communicatief waren, ontweek men eenigzins veelbeteekenend het antwoord, en dit gaf mij voor het vervolg aanleiding om te onderzoeken, of de artillerie bij de infanterie wel zeer hoog aangeschreven stond. Gedurende mijn verblijf aan de Rijnboorden, heb ik dan ook voldoende blijken ontwaard, dat het korps infanterie-officieren zich, zoowel in het maatschappelijke, als in het gevoel en in de overtuiging van korpswaarde, op een veel hooger standpunt

geplaatst waant, dan het korps artillerie-officieren, hoezeer men aan deszelfs wetenschappelijke en technische kennis den verschuldigten lof toekende. Beider korpsgeest scheen mij dan ook toe in eene meer *afstootende* dan *aantrekkelijke* betrekking te staan. Tusschen de kavallerie en artillerie had wel niet juist het omgekeerde plaats, maar hier vond ik eene meer onzijdige werking. Intusschen overtuigde ik mij in het vervolg, dat de artillerie in hare taktische waarde, veel hooger door de kavallerie-, dan door de infanterie-officieren gesteld werd, hoewel ook de eersten over den gezelschappelijken toon der artilleristen niet gunstig oordeelden. Voor dat alles bestonden redenen, die ik later, uit eenig meerder contact met de artillerie, leerde kennen, en ook in het vervolg wel eens zal aanstippen. Het zij u voor dit oogenblik genoeg te weten, dat ik mijn' jongen zwartkraag vrij liet, in de hooge verwachting, dat ik den volgenden dag ruimschoots schadeloos zou gesteld worden, bij de aankomst van onderscheidene batterijen in de omstreken van Dusseldorf.

Na tafel gingen wij, onder geleide van V. F. en nog eenige officieren, het raadhuis der stad bezigtigen. Over dit gebouw viel niets te zeggen, dan dat wij er eene soort van Hollandse schoonmakerij aantroffen, derhalve vele werksters, vele schrobbers en plassen water, waarover wij moesten springen en stappen, om op de bovenste verdieping te komen. Daar zouden wij bezigtigen een kabinet Romeinsche oudheden, waarop het achtbaar stadsbestuur en de inwoners zich eenigzins verhoovaardigden. Deze zaken zouden meest in de omstreken der stad, en ook in het naburig Xanten zijn opgedolven. Nieuwsgierig traden wij het ruim en zindelijk vertrek binnen, en had ik mij reeds voorbereid, om mijne devotie te doen voor die eerwaardige overblijfselen des grijzen tijds, en der wapenkracht van het oude Rome. Vooraf moet ik zeggen, dat de schoonmaak in dezen tempel der oudheid was afgelopen, en dat de Romeinsche potten en pannen, benevens alle andere curiositeiten, waarschijnlijk eene beurt gehad hadden, waarna de officianten der boenderij al die voorwerpen weder in en onder de opene kasten schenen geborgen te hebben; vele kleine, ligt beweegbare zaken, waren, blijkbaar uit zucht naar opruiming, met de bezems onder de kasten geveegd. Mijne *devotie* was reeds door het geopende venster heengevlogen, gedrongen door een luidkeels lagchen, waarin wij uitbarsteden op het eerst gezigt van het koddige arrangement van dit zoogenaamde kabinet. Zij die in de studie der oudheidkundige werken van eenen GELLIUS, MACROBIUS, of CENSORIUS, hooge denkbelden op-

gevat hebben van de kunst en den smaak der Romeinen, zouden schrikbarende gezigten getrokken hebben op het gezigt dezer confusie van scherven van oud en zeer modern aardewerk. Een klein stuk van een *clypeus* (schild) viel mij het eerst in het oog, toen ik eene gewone aarden kan, zonder oor, die voor mijne voeten stond, opligtte, en aan V. F. vroeg, of de Noveseërs dat exemplaar welligt voor een *culleus*, eene *amphora* of *urna* wilden doen houden. Dat stuk was van ijzer en zeer verroest, doch had nog eenen duidelijken vorm, en droeg blijken van fraaije bewerking, uit welken hoofde F. het voor een stuk van een *lorica* of harnas hield. Eenige overblijfselen van Romeinsche dolken en zwaarden lagen broederlijk ondereen gemengd met ander oud roest, punten of stukken van moderner lansen en sabels uit de vijftiende en zestiende eeuw. Eenige scherven van *ossilegiums* (beender-urnen), stukken van *cippus* (lijksteenen) van *armillæ fibulæ* van koper of gemengd metaal, eenige geheele en beschadigde *crateres pateræ*, lagen daar, doch alles zoodanig gemengd onder een prullenwinkel van opgedolven en tot latere tijdvakken behorende voorwerpen, dat wij spoedig deze quasi-pronkzaal van het oude Novesium verlieten. Welligt ware het eenen, met geduld gewapenden oudheidkenner gelukt, uit dezen chaos van voorwerpen, eenige goede of echte exemplaren te vinden; doch wij vonden dat de moderne, levende en jeugdige curiositeiten van Nuys, onzen, ofschoon reeds verouderden, jeugdzin veel meer aantrokken, dan onze kunstzin naar voedsel haakte op de bovenverdieping van het raadhuis.

Een uur bragt ik op de kamer bij V. F. door, terwijl R. zich met eenige hoofd-officieren over de dienst van den generalen staf onderhield. Daar bewonderde ik de tallooze vruchten der leger-studiën van mijnen nieuwen vriend, en de vele reglementen welke hij van die legers bezat. Met zeer veel genoegen doorliep ik zijn nog in schrift zijnd opstel over het Nederlandsche leger, 't welk hij vóór den druk van zijn werk, nog eens in persoon wilde gaan beschouwen. Vooral was hij nieuwsgierig om onze keurkorpsen infanterie en onze krijgsschool te zien, waartoe hij later in de gelegenheid gesteld werd, door eene vergunning en aanbevelingsbrief des ministers. V. F. verhaalde mij nu ook, dat, zooverre hij wist, het plan der groote manoeuvres tusschen Keulen en Bonn, nog niet bekend was, maar dat er wel, even als voor de aanstaande manoeuvres van het VII korps, eenige terrein-verkenningen gedaan werden; hij liet mij dan ook het werk eener terrein-verkenning zien, die hij den vorigen dag had moeten doen, 't welk geheel in

eenen krijgskundigen zin, als voor den vijand gedaan, gesteld was.

Door onze paarden gevolgd, wandelden wij nu met het geheele gezelschap naar den weg, die over Hamm naar Dusseldorf leidt, in welks nabijheid wij eenige instructie-pelotons zagen oefenen door de kompagnies-kommandanten. Dit waren de jongste manschappen der kompagnien, welke des namiddags nogmaals geoefend werden in het ensemble, en waarbij men gewoonlijk de oudere manschappen voegt, die zich des morgens bij de exercitie nalatig getoond hadden. Deze oefeningen waren een uitvloeisel van de emulatie der kompagnies-kommandanten. Veel hadden wij hier echter niet te zien, en reden alzoo in sterken draf, zeer vergeenoegd over ons uitstapje, naar Dusseldorf terug, waar wij met de reeds vallende duisternis aankwamen.

Het was allerlevendigst in ons hôtel; het wemelde van officieren, zoowel Pruisen als vreemden. Onder de laatste maakten wij kennis met twee Saksische officieren, de kolonel VON SCHIRTING, generaal-adjutant des Konings en den kapitein TÖRMER, artillerie-officier, doch alstoen kapitein bij den Saksischen generalen staf. Wij sympathiseerden zeer spoedig, en hadden van dat oogenblik af redenen ons te verheugen over de kennismaking met deze vriendelijke en kundige officieren, terwijl wij nu meer onze ideeën en onze opmerkingen onderling konden toetsen. Deze heeren verhaalden mij veel van den levensloop eens schrijvers, welke zich onder de letters Pz., als een kernachtig, met den geest der geschriften van v. CLAUSEWITZ als doorweven genie, in de krijgslitterkunde heeft doen kennen. Hij had zich-zelf gevormd, en was eigenlijk PÖNITZ genaamd. Als eenvoudig hussaar had hij eenige veldtogten medegemaakt, en was daarna, met den rang van onder-officier, als vecht- of schermmeester aan de Militaire Akademie te Dresden geplaatst geworden. Door het bijwonen der lessen in de taktiek, en door zijne gedurige aanraking met kundige élèves, werd zijne zucht naar studie opgewekt. Een helder brein begunstigde dat verlangen naar kennis, zoodat hij weldra in staat was, om met de minstgevoorderde élèves repetitie te houden. Het brevet van 2^{den} luitenant en tevens van leeraar repetiteur in de taktiek en algemeene krijgskunde, stelde hem nu verder in de gelegenheid, om zijne krijgs- en historische studiën te volmaken en als schrijver op te treden, dat hij met glans deed, zopwel in losse vertoogen, als in het *Militair Conversations-Lexicon*, en later door zeer gedegene werken over de taktiek der subalterne officieren, over de militaire verkenningen (beiden in het Nederduitsch vertaald) en over het stra-

tegisch gewigt der ijzeren spoorwegen; doch nog altijd onder de eindletters van zijnen naam Pz. Eerst in deze loopende oogenblikken was hij tot kapitein bevorderd. PÖNITZ behoort onbetwistbaar tot een der beste krijgskundige schrijvers van ons tegenwoordig tijdvak, en verdient na den onbekenden schrijver der *Militärische Briefe eines Verstorbenen*, genoemd te worden, vooral door de vereerders van de krijgswijsbegeerte welke VON CLAUSEWITZ in zijne werken heeft voorgedragen. Zijn naam wordt ook met dezelfde onderscheiding door de kunstregters uitgesproken, als die van den puntigen, hoogstbegaafden VON BRANDT, en den meer methodieken VON WILLESSEN. Ik was regt in mijne nopjes, dat ik mij nu eenig denkbeeld kon vormen van de persoonlijkheid eens schrijvers, die mij zoo dikwerf had voorgelicht.

Ik zat nog met onze nieuwe kennissen te spreken over PÖNITZ, toen een reeds bejaard Pruisisch generaal, van middelmatige gestalte, binnentrad, gevolgd door een luitenant der artillerie van buitengewone grootte. Dit was de tweede zwartkraag welke ik sedert mijne komst te Dusseldorf zag. Weldra vernam ik dat de eerstbedoelde de generaal-majoor VON BARDENLEBEN was, chef der vierde artillerie-inspectie, of kommanderend generaal der beide artillerie-brigaden van het VII en VIII legerkorps. De tweede was de mij bij naam bekende luitenant JACOBI, schrijver der *Europesche Veld-artillerien*, waaronder eene zeer verdienstelijke bijdrage over de Nederlandsche artillerie. Op deze tijding nam ik afscheid van de Saksers, om dien Pruisischen artillerie-chef een weinig van nabij te verkennen, te midden van eenige Pruisische officieren, welke zich eerbiedig om hem geschaard hadden.

Men kon het den generaal aanzien dat de jaren hun' pacht van het ligchaam gevorderd hadden, doch in het vrij sterk gekleurde gelaat, in de levendige oogen, die onder de groote zwartgrijze wenkbraauwen helder rondkeken, en in de scherpe trekken om neus en mond, zag men nog mannelijke veerkracht doorstralen. Een der officieren verhaalde mij, dat de generaal binnen weinige maanden zijne vijfzigjarige dienst (de veldtogten niet medegerekend) zoude vieren, zoodat hij ongeveer 70 jaren moest zijn. Hetgeen ik veelzijdig later over hem vernam, overtuigde mij, dat hij bij het korps en ook bij de andere wapenen, vooral bij de kavallerie, zeer gewaardeerd was; dat hij met zeer veel onderscheiding gediend had, en eindelijk, dat hij zowel door geestbegaafdheden, als schitterenden moed had uitgeblonken. Voor weinige jaren moet hij een zeer streng, doch regtvaardig chef geweest zijn, en was nog een groot

voorzitter van praktische geoefendheid. Toen ik later de eer had persoonlijk met den generaal kennis te maken, en ik hem te Coblenz opzocht, bewonderde ik 's mans levendigen opgeruimden geest, die, zonder vooringenomenheid, vrij onpartijdig de nieuwe denkbeelden en begrippen over het artillerie-wezen beoordeelde, terwijl hij mij toescheen geen vijand van den vooruitgang te zijn.

Terwijl de generaal in een levendig gesprek gewikkeld was, naderde ik den adjudant, waarmede onze luitenant ELOUT of VAN RAPPARD mij kennis deed maken. Met dien arbeider aan den grooten weg der publiciteit, dacht ik spoedig eene mij waarde betrekking te kunnen aanknoopen, dewijl ik toch niet twijfelen kon, dat een officier, die voor de uitwerking van zijne schets over de Nederlandsche artillerie, zooveel bereidwilligheid bij onze officieren van het wapen had gevonden, blijde zoude zijn, een wapen-kameraad behulpzaam te wezen in zijne zucht om de Pruisische artillerie van nabij te leeren kennen. Ik had alzoo eene heerlijke gelegenheid om mij daartoe aan te bevelen, en wel door met lof te gewagen van zijnen arbeid in het algemeen, en van het gedeelte over ons artillerie-wezen handelende, in het bijzonder. Bescheiden werd dit aangenomen, maar toen ik met mijn verlangen op de proppen kwam, om bij gelegenheid, dat ik aan den Rijn verbleef, eenige bijzonderheden te leeren kennen van het nieuwe materiël der Pruisische artillerie, dat onlangs door den Koning gedecreteerd was, bespeurde ik, dat de reeds niet zeer beweegbare gelaatslijnen van mijnen grooten zwartkraag, nog strakker werden. Hij werd dan ook eenigzins verlegen en kariger in woorden; zoodat ik begreep, dat er nog geen kans was om te enteren, en dat ik het door den wind moest laten gaan, en met strakke zeilen afhouden. Ik nam voor dien keer zeer koel afscheid, meenende mijnen man doorgrond te hebben, evenwel met het voornemen om hem later nader te beproeven, en dan naar omstandigheden te handelen. Ik ging eene eenvoudige pligtpleging bij den generaal maken, terwijl ik mij door den luit.-kolonel von HEYDEBRANDT liet voorstellen. Ik was in geene stemming, om, zoo als men zegt, *aimable* te wezen, en ook wilde ik mij *pour l'honneur de la vieille Castille*, niet ten derde male aan eene teleurstelling bloot geven. De generaal was ook te koel vriendelijk, dan dat ik het gewaagd zoude hebben om zijne bescherming voor mijn onderzoek in te roepen.

Humeurig nam ik mijn licht, schreef de indrukken van den dag kortelijk in mijn memorandum op, en wierp mij

gemelijk in de armen..... van een versleten rhetorische *figuur*.

In den vroegen morgen van den 27sten was ik reeds te paard, om de rijdende batterij, aan wiens kommandant ik aanbevolen was, te gemoet te rijden. Ongelukkig had ik de itineraire van den marsch der 7de artillerie-brigade verloren, zoodat ik eerst in sterken draf moest rijden naar Bilk, alwaar de genoemde batterij zoude kantonneren, om de kwartiermakers op te sporen. Even bij Bilk, ontmoette ik ze, op weg om de batterij te gemoet te rijden. Een luitenant aan hun hoofd ziende, wenschte ik mij geluk met deze ontmoeting, mij voorstellende een leerrijk ritje te doen. Ik maakte mij en ook mijn voornemen bekend, zeggende, dat ik zijnen kommandant was aanbevolen. De jonge man bood zich eenigzins verlegen, doch koel beleefd aan, om mij te geleiden, waarop ik het gesprek entameerde over het wapen. De luitenant verhaalde mij, dat zijne brigade in de omstreken van Wezel eene groote maand lang vereenigd geweest en geïnspecteerd geworden was door Z. K. H. Prins August van Pruisen. Verder dat zij vele vermoeijenissen had doorgestaan, vooral door de ondragelijke hitte, en dat men nu de groote manoeuvres beschouwde als eene *ontspanning*. Toen ik echter naar bijzonderheden vroeg, antwoordde mijn geleider met *generalia's*, terwijl hij hoe langer hoe afgetrokkener werd, naar mate ik meer begon te vragen. Ik zag nu wel in, dat mijn onderzoek bij dit derde artillerie-exemplaar, niet meer vruchten zoude opleveren, en onwillekeurig maakte ik bij mij-zelf eene voor de artillerie niet voordeelige parallel, tusschen de voorkomende bereidwilligheid der infanterie- en artillerie-officieren. Ik meende eene sprekende achterhoudenheid op te merken, doch ontzeide mij de verwachting niet op schadeloosstelling, als gevolg van het aanbevelingskaartje, dat ik kort daarop hoopte te overhandigen.

Wij waren intusschen Dusseldorf weder doorgetrokken, alwaar mijn geleider mij verliet, om bevelen te gaan halen; hij wees mij echter den weg aan, waar langs de batterij zou aankomen. Niet zeer opgeruimd had ik een' sterken draf gemaakt, toen ik, een uur afgelegd hebbende, de batterij zag opdagen. Ik vroeg dadelijk naar den kapitein-kommandant, die ik dan ook de aanbeveling overhandigde. De brave batterij-aanvoerder scheen echter zoo geoccupeerd met zijnen aanstaanden doormarsch van Dusseldorf, dat ik wel zag dat ik op dien oogenblik geen welkome gast was. Uit bescheidenheid liet ik hem spoedig los. De indruk welken ook deze ontmoeting op mij maakte, was niet opwekkend,

maar toch verloor ik den moed niet. Met het oog op de andere zijde van de stad en op het kantonnement Bilk gerigt, dacht ik mijn' artillerie-kameraad aldaar in eene minder geplaagde stemming te treffen. Ik liet de batterij voorbijtrekken, die er trouwens goed uitzag. Het personeel was zeer jong, zelfs geen enkel oud onder-officier was er te ontwaren. Intusschen kon men zien, dat de stukkenrijders, even als de rijdende kanonniërs, eene zeer goede rij-instructie genoten hadden. De indeeling in afdeelingen van het bedienings-personeel, was even als bij ons. Er werd met veel order gemarcheerd, en de stukkenrijders waren zeer oplettend, om hunne paarden in de lange bespannings-strengen gelijkmatig te doen trekken. De paarden waren vrij gelijk van grootte, en evenzoo vrij gelijk van kleur. Zij zagen er goed uit, even als de harnachementen. Het materiëel was van het oud Gribeauval-sche model, zooals het in den jare 1816 was gewijzigd. Het zag er echter goed verzorgd uit; de stukken waren spiegelblank geschuurd, dat mij de oude paradezucht weder deed herinneren, geofferd ten nadeele eener goede bediening, dewijl het niet mogelijk is de stukken, met zulke gepolijste afrondingen, goed te rigten. Ook de wijze van aanspanning was als bij ons vóór de invoering van het nieuw materiëel. Zonderling kwam het mij echter voor, dat al de voorpaarden met borst- en de andere met haamtuigen geharnacheerd waren. De bepakking der kanonniërs-paarden was gelijk aan die der ligte kavallerie, en ook hier bespeurde ik den grooten mantelzak, zoo hinderlijk aan het vlugge op- en afstijgen. De voorhand was echter minder hoog dan bij ons bepakt.

De wachtmeester (opper-) welke aan den staart der batterij reed, scheen mij toe een zeer geschikt jong mensch, die mij beleefder voorkwam dan de officieren, en die mij met veel bescheidenheid en bereidwilligheid op eenige vragen antwoordde, vooral op die betreffende de oefening der stukkenrijders, die mij op eene in 't oog vallende wijze zeer goede ruiters toeschenen. Ik vroeg namelijk, of deze van hunne indiensttreding af als stukkenrijders werden ingedeeld, hetgeen niet plaats had, dewijl zij gekozen werden uit de beste ruiters en ook uit de kanonniërs van het voorbeeldigste gedrag, die een jaar gediend hadden. Deze maatregel kwam mij hoogstdeelmatig voor, dewijl de beweegbaarheid en dikwerf de eer der artillerie afhangen van de goede bespanning, in den volsten zin van het woord genomen. De oude lange wijze van aanspanning met losse voorzwengels, en de oude, weinig beweegbare verbinding van de voorwagens met de plompe affuiten, vorderden van de stuk-

kenrijders eene groote mate van geoefendheid. De wachtmeester zeide mij ook, dat er een voorschrift bestond voor de oefening der stukkenrijders, 't welk bijzonder hoog gewaardeerd was, doch in weerwil van al de door mij gedane pogingen, heb ik het niet kunnen magtig worden. Van denzelfden persoon vernam ik iets, dat mij later bevestigd werd, namelijk, dat men bij de instructie van het beginsel uitging, dat een rijdend kanonniër in den tijd van zes, en een kanonniër te voet in den tijd van drie maanden voor de velddienst moest afgeëxerceerd wezen. Hij voegde er lagchend bij, dat er dan toch nog wel een beetje aan ontbrak, iets dat ik den jongen man niet wilde betwisten.

Wij naderden de Hoffgarten, en hier gekomen, stapte ik sterker door, om nogmaals de batterij langs te gaan, en op te merken, dat er een uitmuntende gelijke marsch-gang bij het geheel heerschte, zonder dat er een paard trippelde, of dat er afstanden verloren werden. Er scheen zeer goed opgezadeld en gepakt, doch het geheel had een zwaar aanzien. De groote pakkaadje der manschappen, de groote ronde grijslinnen gevulde haverzakken op de groote pak-kussens der van de handsche paarden, het oude materiëel zelf, met de zware affuitkisten — dit alles gaf mij geen gunstig denkbeeld van groote beweegbaarheid. Toen ik aan het hoofd der batterij kwam, zag ik een officier der artillerie, aan wien de kapitein, batterij-kommandant (het eenigste bewijs zijner welwillendheid) mij voorstelde. Het was de luit'-kolonel VERRH, die mij toen ook zeer koel ontving, doch die ik later op eene stoomboot van Dusseldorf naar Wezel ontmoette en van eene veel voordeeligere zijde leerde kennen, daar hij toen zelfs allermorzaamst was.

Ik vergezelde de batterij tot aan Bilk, waar zij parkeerde, en alwaar dadelijk afgespannen werd. Dit alles ging vlug, doch des te langer duurde de afmarsch der manschappen en paarden naar de kwartieren. Er moest zeker veel afgepraat worden, daar ik 37 minuten lang loerde, om mijnen aanbevelingsman uit den kring zijner officieren en onder-officieren te voorschijn te zien komen. Ik dwaalde tusschen de stukken door, en zag nu en dan eenige voorwagen-kisten openen, waaruit enkele manschappen, die welligt op werk-corveën gekommandeerd waren, kleedingsstukken haalden, zeker behoorende tot de 4de of 5de tenue, uithoofde van hun eerwaardig voorkomen.

Hier merkte ik ook op, dat de beide middelbare lange Pruisische houwitsers, vereenigd in eene sectie, aan het hoofd gemarcheerd hadden, gevolgd door de zes zesponders. Middelerwijl ik hier, in afwachting, vlugtig een oog over

deze en gene zaken wierp, kwam er ook eene batterij voet-artillerie op hetzelfde terrein parkeren. De voet-batterijen bestonden echter slechts uit eene houwitser en drie zesponders. Hier wachtte mij eene surprise, namelijk, dat ik de infanterie-patroontasch (schoon iets kleiner van vorm) door het personeel zag dragen, terwijl de vrij groote sabels, in passanten aan de linker zijde van den ransel bevestigd waren. Dit gaf een zonderling gezigt. Ik vroeg aan den kapitein, die evenmin zeer voorkomend was, of zijne manschappen ook met geweren gewapend waren, 't geen hij eenigzins verlegen met *neen* beantwoordde, maar er dadelijk bijvoegde, dat die patroontasschen dienden tot berging van 15 reserve-wrijvingspijpjes. Deze moeten het vrij gemakkelijk en luchtig in de patroontasschen hebben. Ik begreep echter wel, dat deze soort van uitrusting nog een eerwaardig overblijfsel der parade-*egaliteit* was, om niet te dispaaraat tegen het lederen panser der infanterie af te steken. Uit deze en gene opmerkingen, en uit de geheimzinnigheid die ik bij de officieren meende te bespeuren, dacht ik te moeten afleiden, dat de Pruisische artillerie den ouden mensch nog niet geheel had afgelegd. Overigens moest ik bekennen, dat ik in al het uitwendige veel orde, oplettendheid en discipline bespeurde.

Ik zal mij intusschen in dezen en den volgenden brief, den laatsten welke in dezen jaargang van *Spectator* zullen verschijnen, niet regtstreeks ophouden met bijzonderheden van het wapen der artillerie. In de volgende serie van brieven, welke voor den 13^{den} jaargang bespaard moeten worden, zal ik genoeg gelegenheid hebben, om dit onderwerp in *extenso* af te handelen. Ik wilde mij nu bepalen tot de meer algemeene zaken, die wij bij ons verblijf tot en met den 3^{den} September, te Dusseldorf hebben kunnen gadeslaan. Ter zake:

Mijn aanbevelings-hauptman kwam eindelijk uit den kring en reed huiswaarts; doch daarmede was ik niet geholpen; en, vergat hij mij, ik was er verre af van geheel den moed op te geven. Spoedig was ik aan zijne zijde, mijn best doende om eens zeer innemend te zijn. De brave man was het ook, maar zijn geest was zoo geoccupeerd, dat het onbescheiden zou geweest hebben hem verder lastig te vallen, vooral ook daar mijne uitnoodiging, om met mij kameraadschappelijk te *dineren*, gracieus was afgeslagen.

Ik kwam even voor het eten in mijn hôtél terug, even als *Japhet à la recherche de son père*, namelijk zonder hem gevonden te hebben. VAN MULKEN was ook weder uit Nuys terug, nog opgetogen over de hartelijkheid die hij dáár, te midden zijner kameraden ontvangen had, en over den goeden

toon die onder hen heerschte. Mijne collega's drongen zeer nieuwsgierig in mijne kamer, om den indruk te vernemen welken de eerste ontmoeting der Pruisische artillerie op mij gemaakt had. Zij lachten, toen ik hen vertelde dat *Isis* tempeldeuren voor mij potdigt waren gebleven, en dat ik vreesde van niet tot de mysteriën te worden toegelaten. Ik was intusschen verlangend om met den kapitein VON ROEHL, kommandant der rijdende batterij, die gewoonlijk te Dusseldorf garnizoen hield, kennis te maken, aangezien ik dien officier veelzijdig had hooren roemen, wegens zijne kunde, kordaatheid en uitmuntende gezellige manieren: in een woord als eenen volmaakten *Weltmann*.

Mijne collega's poogden mij te troosten over mijne teleurstellingen, door de verzekering te geven, dat ik gelegenheid zoude vinden eenige portretten te schetsen, en de omtrekken van eenige *originelen* te maken, aangezien er dien morgen een half dozijn Prinsen en hooge personaadjen waren aangekomen, en dat het firmament van ons hôtél schitterde van sterren van verschillende grootte. Ik was echter eenmaal ontstemd, en voelde geen greintje *humor* in mij leven, terwijl het gewemel van lakeijen in de gangen en vestibule van ons logement, eer geschikt was om mij gemakkelijk te maken over de zotte *insolentiën* van dat gegalonneerde tuig, dan mijne zucht tot opmerking op te wekken.

De luit'-kolonel V. H., die zoo goed geweest was mij aan te bevelen, kwam mij in de eetzaal te gemoet, met de vraag op de lippen, of eindelijk mijne lang gekoesterde wenschen vervuld waren? — Op mijne tong zweefde een « *le diable*, » deze eerste en stellige trap, die — zoo als STERNE zegt — bij gewone zielsaandoeningen gebezigd wordt, wanneer zaken van weinig belang tegen onze verwachtingen uitvallen. Ook even als hij, riep ik inwendig uit: « O! gij magten! die in tegenspoed de tong met welsprekendheid begiftigt, schenkt mij slechts betamelijke woorden voor mijnen uitroep, en dan zal ik mijne natuur den teugel vieren. » Dat stilzwijgend gebed werd verhoord, *le diable* werd geëscamotteerd tusschen de tanden, en werd door een « O!... ja!... *Ziemlich!* » enz., vervangen. Ik voelde wel dat er iets averegts in dien uitroep lag, doch ik had toch ook geene permissie om mijne gemelijkheid lucht te geven. Ik zocht eenen uitweg aan het raam, juist op het oogenblik dat er groote sterren in een rijtuig dwaalden; het waren de Prinsen F. en G. VAN HESSEN-CASSEL, de eerste gouverneur van Luxemburg, de tweede van Maagdenburg; zoo het scheen twee beleefde vorsten. Een groot aantal Hannoversche officieren waren ook voor het hôtél verzameld, rondom de

beide Hannoversche luit'-generaals HARTMANN en HALKETT, twee mannen, hoog geëerd om hunne krijgsdeugden, en die met roem gestreden hadden in de Hannoversche en Britsche gelederen. De laatste trok bijzonder mijne aandacht, omdat hij het was, die in het laatste moment van den slag van Waterloo, persoonlijk den moedigen CAMBRONE gevangen heeft genomen. Ik stond hier voor eene ware rarekiekkast op de etensklok te wachten, daar het eene gesterde rijtuig na het andere voorbij vloog, zeker voor een vorstelijk diné. Zoo zag ik lord GREY, vice-koning van Ierland, met een jong officier der Engelsche garde, in rijke uniformen, de Prinsen B. VON SOLMS-BRAUNFELS en G. VON HOHENLOHE-INGELFINGEN, voorbij snellen. Met reden begon ik te duchten, dat wij nederige observateurs, bij het opkomen van zoovele vreemdsoortige verschijnsels, zeer spoedig in den nevel der vergetelheid zouden verdwijnen; iets dat niet zeer voordeelig moest zijn voor onze onderzoekingen. Van lieverlede konden wij ons dan ook gaan rangschikken onder de donkere vlekken in den melkweg van flikkerende lichamen uit de hogere sferen van het aardse leven. Een tikje op den schouder rukte mij uit mijne droome-rijen, en dezelfde vinger, die mij vriendelijk gestoord had, wees mij een zeer schoon jeugdig vrouwenbeeld, dat eene gracieuse *entrée de salon* maakte. Weg was de glans van zilver, goud en email, benevens de gebaarde oudere wezens zoo even gezien; een aangenamer sterrenbeeld deed zich en veel schitterender voor aan het ongewapend oog. Ik dankte mijn vriend N. voor de lieve attentie. — «Die roos is in uwen vaderlandsen nevel ontloken,» — zeide hij — «en is kortelings geplukt en herwaarts gebragt.» — Ik raadde hem, om de Dusseldorfsche schilderschool opmerkzaam te maken, hoe zacht bij ons dat heerlijke vrouwen-coloriet zich verliest in het zachte wit eener fijn gedonsde huid! Hoe akademisch die afrondingen waren van het schoone ovale gelaat, van dien blanken hals en schouders, zonder scherpe lijnen of hoeken te maken op den grondtoon; hoe doorschijnend dat vriendelijk lichtblauwe oog zich baadde in het zuivere cristallijne vocht, vooral toen — zeker onverwacht — het eenen ouderen vriend vond in onzen overste R. — Het was de jeugdige Mevrouw V. N. met haren even jeugdigen echtgenoot. Op dat punt was ik het weder met onzen vriend N. eens, dat onze *nevelen* (die ik toch had moeten slikken) even zoo voordeelig schijnen voor de ontwikkeling van het uitwendig vrouwelijk schoon, als de Octobermaan voor het rijpen van den geurigen Rijndruif. De klok klepte tot stilling van mijnen sterk geprikkelden eet-

lust, juist toen ik met N. in een strijd gewikkeld raakte over de Pruisische artillerie, waarop ik nu eenmaal gemelijk was, en die N. wilde verdedigen. Bij het aanzitten, ontdekte ik tot mijn innig genoeg de beide heeren VEDER, te midden der gasten, teruggekomen van hunne excursiën en hun zoeken naar verstrooijing; de sporen van diepe zielesmart waren echter nog niet geweken van het gelaat des troosteloozen weduwnaars en diepbedroefden vaders, dat mij innig leed deed. De tafel was met ruim 120 gasten bezet, waaronder vele vreemde officieren en onderscheidene andere vreemdelingen van aanzien. De oude kennissen zaten echter meest bij elkander, doch aan een gesprek over militaire zaken was niet te denken: er waren te veel dames aan tafel, en onze nieuwe vrienden hadden daaronder te veel bekenden, dan dat zij ons vele oogenblikken konden schenken. Von GORSCH en N. waren te galant, om de lieve buurt waar zij geplaatst waren te ontheiligen. Eene Duitsche roos, trouwens in vollen rijpen bloei, de freule V. W., trok de conversatie tot zich. Zij verdiende die oplettendheid in allen opzichte; het was al liefstalligheid en zachtheid wat van haar uitging, en daarbij eene *charmante causerie*, vol geest en fijn gevoel, zonder eenige pretentiën, anders gewoonlijk zoo eigen aan de *rijpe* jonkvrouwelijke dames. Zij werd voor mij een onderwerp van studie, en ook voor V. M., die naast mij zat, en mij toestemde, dat wij ons hier konden koesteren in de lichtbundels van vrouwelijken geest, die opgewekt werden door onzen vriend N., wien ik hier weder van eene andere zijde leerde kennen. Hij was ten minste 13 jaren jonger geworden; geen enkele gemelijke trek was op zijn gelaat te lezen:

Le soin de plaire anime, embellit tous les traits;
 Donne à l'esprit de la délicatesse,
 Polit les moeurs, adoucit leur rudesse,

Bij het gebruiken van de koffij, raakten wij in gesprek met eenige vreemde officieren, en daar wij hier reeds in zekeren zin te huis waren, werden wij vrij natuurlijk de vraagbaak omtrent een en andere zaken. Velen waren verlegen om zich bereden te maken, aangezien er nog geen paarden ter beschikking van de vreemde officieren waren; deze verwachtte men eerst een paar dagen later. Een Duitsch artillerie-officier werd door mijnen zwarten sluwelen kraag aangetrokken. De ontmoetingen van gisteren en van dien morgen, hadden in mijn gemoed de afstootende pool der sympathie, en *évidence* gebragt, doch de jonge man stelde zich zoo hupsch voor, dat ik spoedig door den wind ging;

en dit bleef niet onbeloond, dewijl ik vrij spoedig in een zeer belangrijk gesprek gewikkeld werd over het *Zollersche* artillerie-materieel. Met eenige verwondering vernam ik, dat dit stelsel, dat nog kortelings zooveel ophef gemaakt had, thans reeds zijn roep nagenoeg verloren had, en dat men er gebreken in zag, die men vroeger, welligt uit hoffelijkheid voor den achtenswaardigen ontwerper, over het hoofd had gezien. Dezelfde officier verzekerde mij, dat de Pruisen een bewijs van bezadigdheid en technisch doorzicht hadden gegeven (NB. hij was geen Pruis), door dat stelsel niet in aanmerking te nemen bij het ontwerpen van hun nieuw sijstema van veld-materieel. In groote trekken beschreef hij het laatste, en raadde mij zeer aan, alles aan te wenden om eenige van de teekeningen te zien te krijgen, die in de artillerie-construc-tie-winkel te Deutz voorhanden moesten zijn. Hij voorspelde mij echter, dat het mij moeite zou kosten om achter den geheimzinnigen sluijer te komen, waarmede het Pruisische S^t.-Barbara's gild nog vele zaken bedekt. Hij wist niet, dat ik reeds eenige malen in de laatste 24 uren tegen dat *cache-cache* was aangelopen. Op het *Zollersche* stelsel terugkomende, verzekerde hij mij, dat het vertoog, getiteld: *Kritische Bemerkungen zu dem neuen Baijerischen Feld-Artilleriesystem*, medegedeeld door de *Allgemeine Militär-Zei-tung* n°. 22 en volgende nummers van den loopenden jaargang (1842), zeer veel goeds bevatte, en dat dit vertoog, bij nader onderzoek, veler oogen geopend had. Hij meende ook te weten, dat men in Beijeren meer begon te neigen om de rijdende artillerie te herstellen, die in 1806 door eene *fahrende* artillerie was vervangen.

In dit gesprek vond ik eene schadeloosstelling voor de te-leurstellingen van den dag, en had nu genoeg aantekenings-werk gevonden.

Eene rapporterende bijeenkomst op de kamer van den over-ste R., die lang duurde, had ons tot laat in den avond gevoerd, waarna ik mij nog een paar uurtjes aangenaam onderhield met de gebroeders VEDER.

Op dezen dag had er eene nieuwe dislocatie der troepen van het VII korps plaats gehad, waarbij zij naauw beperkter gekantonneerd werden. De bij Mühlheim en Crefeld ver-eenigde 2de en 4de kavallerie-brigade, benevens de scherp-schutters-afdeeling, rukte in de voor haar bestemde kwartieren bij Dusseldorf en Nuys. De 7de artillerie-brigade was, zooals wij gezien hebben, van Wezel, Geldern en Reidt herwaarts gekomen.

Den 28sten was ik weder vroeg te paard, om eenige bat-terijen in hare parken op te zoeken; ik wilde echter tijdig

terug zijn, dewijl men de aankomst van de geheele Pruis-sische koninklijke familie te Dusseldorf verwachtte. Te Bilk vond ik de artilleristen, onder de leiding van een paar officie-ren, bezig met het materieel in orde te brengen voor de ma-noeuvres van den volgenden dag. De officieren waren weder niet zeer voorkomend, dat ik echter met reden toeschreef aan de drukke bezigheden, waarmede zij belast waren, en die als dienst natuurlijkerwijs voorgingen. Intusschen was ik in de gelegenheid eenige bijzonderheden op te merken, die ik later, bij de afzonderlijke behandeling van het wapen der artillerie, u zal mededeelen. Ik vernam ook hier, dat het exercitie-reglement, door vele bijvoegingen, onderscheidene wijzigingen had ondergaan, dat er onder anderen twee zeer belangrijke afdeelingen (3de en 4de) waren bijgevoegd. Deze stukken heb ik ook later niet kunnen magtig worden.

Ik ging eene visite maken in het kwartier van den kom-mandant der batterij, doch trof hem niet te huis. — Even ongelukkig was mijne poging om met den kapitein V. R. kennis te maken.

Te Dusseldorf terugkeerende, vond ik een allerlevendigst gewoel in de straten; alles was feestelijk uitgedoscht, om de koninklijke familie te ontvangen. De Koning van Han-nover werd mede ieder oogenblik te gemoet gezien. Reeds stond een 30tal officieren gereed om Hoogstdenzelven op te wachten. De regerende hertog VAN NASSAU, zag ik met een zijner adjudanten in een ligt rijtuig voorbijrijden. Zijne Doorluchtigheid was in de uniform van het 5de regiment lansiers, welks chef hij was. Hij was klein van gestalte, doch goed gevormd. Er lag eenen warmen, vrij sterk gekleurden bruinen toon op het ronde gezicht. De levendige, donkere, met bril gewapende oogen, duidden veel temperament en vele andere hartstogten aan. De Prins KAREL VAN BEI-JEREN was in ons hôtél afgestegen: een slank man, van goed militair voorkomen; ook deze was in Pruisische groene hus-saren-uniform. Aan ons hôtél wemelde het van Prinsen, ge-neraals, mindere officieren en vreemdelingen. De konink-lijke stoet zou des nademiddags zijnen intogt doen, zoodat er vroeg gegeten werd. Onder al die vreemdelingen was het ons aangenaam eene oude kennis aan te treffen, de baron V. V. met zijne lieve familie, in gezelschap van den graaf V. W. en familie, beiden uit Amsterdam. Mevrouw V. W. maakte een delicioes pendant uit van Hollandsche schoonheid, met mevrouw V. N. De verschillende grondtoonen van het bruine en blonde, vormden twee Akademische studie-modellen, en ik bejammer mijne armoede aan kleuren, dewijl mij dit belet, met eenige fiksche trekken, de stoffering van het uit-

lokkende tafereel te schetsen, dat zich aan de overzijde der tafel vertoonde, en waartusschen twee aardige, doch eenigzins *fade* Russische dames-gezichtjes, gezeten waren, om verscheidenheid te brengen in dit geurige bouquet van vrouwelijk schoon.

Ofschoon wij ons in elke andere omstandigheid gelukkig zouden gerekend hebben, door het tafelvermaak — welks eigentlijke *délices*, over het algemeen, door ons Hollanders niet goed begrepen of ingezien worden — zóó begunstigd te worden, zagen wij echter met leedwezen onze vermoedens meer en meer bevestigd, dat wij niet meer, als vroeger, zooveel vruchten zouden trekken van onze militaire tafelnissen. Nu waren er — zooals ik reeds heb aangemerkt — andere drijfveren in het spel van het eetwezen; de zucht om te behagen had eene wending genomen, en weldra zagen wij ons aan onze ernstiger overdenkingen, en dus aan ons lot overgelaten. In onze wezenstrekken moet dit wel zichtbaar geweest zijn, dewijl N. ons later voelen deed, dat wij voor onzen oorspronkelijken landaard, het *flegma*, als *frappante* modellen geposeerd hadden. Hetzelfde verwijt moesten wij meermalen hooren van onzen ouden kameraad en landgenoot V. V., die gaarne gewild had, dat wij voor de eer van het beschaafde Nederland, ons in de gezellige en geestige tafel-*causerie*, tot eene zekere hoogte hadden verheven; terwijl de Pruisische en vreemde officieren ons nu den loef — zoo hij zeide — afstaken. De brave man wist niet, dat ik met het zware Pruisische artillerie-materieel in de maag zat, en mijne collega's andere dergelijke anti-galante onderwerpen in het hoofd hadden. De prikkel, om al dat zwaar-stoffelijke *zum Teufel* te jagen, en ons — zoo mogelijk — te metamorphoseren, was groot, doch gelukkig hield het doel van ons uitstapje bij allen de bovenhand, en wij vergenoegden ons in onze nederige sfeer van leerende en weetgierige soldaten, van flegmatieke onderzoekers. Ik deel deze bijzonderheid mede, omdat onze landgenoot V. V. bij zijne terugkomst, wel eens hier en daar zijn leedwezen heeft doen kennen, dat wij ons niet genoeg op den voorgrond hadden gesteld, en dat het wellicht beter geweest ware, dat eminente rangen ons leger hadden vertegenwoordigd. Ik heb niet kunnen te weten komen, of dit doelde op de militaire zaken, of wel ten aanzien der dames. Bij de laatsten zoude ik mij zoo gaarne hebben laten *accrediteren*, ofschoon ik het er voor houd, dat wij reeds te *eminent* waren om onderscheiden te worden. Gewoonlijk toch geven de dames de voorkeur aan eminente jeugd.

De levendigheid op de straat nam met elke minuut toe.

Duizende menschen wandelden onder het lommerrijk geboomte der Allee-strasse, in afwachting van den koninklijken stoet te zien. Plotseling hoorde men ook het geroep aan de tafel: « *de Koning komt!* » en, weg was de zucht om te behagen! Al de officieren vlogen op, zoekende naar hoed en degen, en men behoefde nu niet meer naar de uniform te zien, om de Pruisische officieren te herkennen. Allen hadden in een oogenblik het officiële dienstgezicht aangenomen. Nu had ik wel, om contrast te maken en mij een weinig te wreken over de gedane opmerkingen, mij juist in dat oogenblik aan de dames willen laten presenteren, die zoo eensklaps verlaten werden; doch de aankomst van alle aanzienlijke logés, in groote tenue, van het hôtél *Domhardt*, die naar hier bescheiden waren, en de order om ons dadelijk in groote tenue te kleeden, lag een slagboom tegen dit goede voornemen.

Naauwelijks was ons toilet afgeloopen, of wij ontvingen het berigt, dat Z. M. eenigzins ongesteld was en de vreemde officieren heden niet zou ontvangen. De eetzaal vertoonde nu eene schitterende trophée van de meeste uniformen van Europa, waaronder de Engelsche, Hannoversche en Oostenrijksche hussaren-officieren zich bijzonder onderscheidden. Wij hadden echter de voldoening, bij het binnentreden onzer twee rijdende artillerie-officieren, *ELOUT* en *VAN RAPPARD*, in groote tenue, den palm van smaak en rijkdom aan die uniform te hooren uitreiken. Er waren op dat oogenblik ruim 170 officieren bijeen. Ook onze dragonder-helmen en verdere tenue, vonden algemeenen bijval.

Des avonds was de stad bijna algemeen verlicht; van stadswege waren de allecën van de Allee-strasse met gekleurde lampions geillumineerd. Eene groote massa volk wandelde tot laat in den nacht op en neder, om de wandeling van den koninklijken stoet te volgen, die ik niet had kunnen bereiken. Overal heerschte de volmaaktste orde, doch alles kwam mij stil voor. Wat de illuminatie zelve betreft, deze was eentoonig, zonder smaak, en kon bij geene Amsterdamsche of Haagsche illuminatie vergeleken worden.

Er zou eene zoogenaamde *grosse Zapfenstreich*, of muzikale taptoe hebben plaats gehad, doch zij was afgekommandeerd uithoofde van de ongesteldheid des Konings. Z. M. was ook reeds naar het slot Benrath vertrokken. Vermoed van het slenteren — anders kan ik het niet noemen — langs de straten, en half gedragen door de menigte, was ik blijde in het hôtél terug te zijn, alwaar nog een schitterend *cercle* vereenigd was. Daar zag ik o. a. den Russischen generaal Vorst *LABANOFF*, generaal-adjutant des Keizers, een echt Russisch gezicht, en den roemrijk bekenden Russischen luit-

generaal von BERG, chef van den generalen staf in Warschau; een schoon militair figuur, met schitterende zwarte oogen, kleine opgezette, spits toeloope, zwarte knevels en kort grijs haar. Het was of hij alles verkennen wilde; geen oogeblik van rust of kalmte in het geheele wezen! De generaal sprak bijna ieder vreemd officier aan, en informeerde naar alles, doch stond geen twee minuten stil op dezelfde plaats. Zijne vragen en korte antwoorden getuigden van zijnen werkzaam opmerkingsgeest. Het langste onderhield hij zich met lord WESTMORELAND, Engelsch gezant te Berlijn, een gewoon, doch groot figuur, zonder iets onderscheidends. De Engelsche luitenant NAPIER, zoo ik mij niet vergis, een zoon van den bekenden zeeheld, vormde, alhoewel op zijn Engelsch eenen niet onaardigen tegenhanger met den generaal v. BERG. De Engelsche luit.-kolonel lord CARDIGNAN, berucht door zijn duël-proces en wegens zijne Zondagsche straf-oefening, was insgelijks in dien groep gemengd. Hij was in schitterende hussaren-uniform gekleed, en zag er stout en ondernemend, schoon in de oogen van anderen, vrij insolent uit. Men zeide, dat hij elf paarden bij zich had, waarvan het minste op 500 p. st. geschat werd. De arme man was veroordeeld om 40,000 p. st. jaarlijks te moeten verteren.

Ten vier ure in den morgenstond van den 29sten Augustus zaten wij aan het ontbijt, en vóór vijf uur, waren wij gezamenlijk te paard op marsch naar het kamp, waar eene inspectie der beide infanterie-divisiën en eene manoeuvre van 8 regimenten kavallerie, met 3 rijdende batterijen, voor den generaal von PFUEL zoude plaats hebben.

Bij onze aankomst defileerde de 13de divisie infanterie in parademarsch, met divisien (kompagnien in het front) voorbij den kommanderenden generaal; de bij de divisie behorende batterij volgde. De divisie-generaal von MONSTERBERG, was echter niet aan het hoofd. Bij het uitrijden van Nuys, was hij met zijn paard gestort en had eene vrij sterke hoofdwond bekomen, terwijl zijne heup was gekneusd. Het defileren ging bijzonder goed, en werd door den generaal V. P. zeer geprezen. Daarna nam de divisie eene stelling, waarbij de eerste brigade, met eene veld-batterij (4 stukken) eene eerste slaglinie uitmaakte. De tweede slaglinie of de eigentlijke hoofdmagt, werd zamengesteld uit de tweede brigade, versterkt door het gecombineerde reserve-landwehr-regiment, door twee veld-batterijen (insgelijks ieder van 4 stukken) en de afdeeling scherpshutters, welke achter het zoo evengenoemde landwehr-regiment beschikbaar was gesteld. Al de afzonderlijke deelen der slaglinien stonden in kolonnen.

Er werd voorondersteld, dat de vijand zich tegenover het

front bevond, en zou worden aangevallen. De kolonnen stelden zich dan ook in beweging, met tirailleurs vooruit. Men nam echter aan, dat deze aanval afgeslagen werd. Daarop had er eene ontwikkeling der tweede linie plaats, die voorwaarts marcheerde, terwijl de eerste linie, in kolonne, door de tweede terugtrok, gedekt door tirailleur-zwermen (hoopen had men ze kunnen noemen) en door het geschutvuur van de tweede linie. Men vooronderstelde dat deze aanval beter was gelukt, maar dat de vijand met versterking was komen opdagen en de rechter flank bedreigde. Hierop volgde eene halve frontverandering rechts, waarna deze linie versterkt werd door de eerst teruggetrokkenene linie, en door de gezamentlijke artillerie, welke echelonsgewijze op den rechter vleugel in het vuur kwam, terwijl de geheele linker vleugel gedekt werd door een bataillon, en door de afdeeling scherpshutters, welke laatste eene goede stelling hadden ingenomen. Na eenige salvo's formeerden de brigaden kolonnen van aanval, en trokken onder het artillerie-vuur, met geveld bajonet voorwaarts, waarmede deze divisie had afgedaan.

De 14de divisie, door den generaal-majoor von UECHTRITZ gekommandeerd, had inmiddels de plaats der 13de divisie, in dezelfde parade-stelling ingenomen, waarna eene herhaling der zoo even beknopt medegedeelde manoeuvre volgde.

Het getal toeschouwers was intusschen toegenomen. Onder deze was ook de Prins van PRUISSEN, een imposant militair figuur, krachtig van bouw, met een vrij streng uiterlijk, dat echter innemend werd, zoodra de Prins lachte. Het blonde haar en de vrij zware blonde knevels vormden een echt Duitsch physiogomie; verder, de Prins KAREL van BEIJEREN, de Hertog van NASSAU, de Prins van SOLMS, en al de Russische, Engelsche en Oostenrijksche generaals, en andere vreemde officieren, op dat tijdstip te Dusseldorf aanwezig.

Nadat de 14de divisie was afgemarcheerd, rende de geheele schitterende staf naar de stelling, waar de 8 kavallerie-regimenten, met hunne drie batterijen (ieder van 8 stukken) stonden.

De vooronderstelling was, dat deze kavallerie-divisie, uit Grimlingshausen was komen aansnellen om aan eene vijandelijke kavallerie-massa den overgang der Norfbeck te betwisten, of ze aan te tasten gedurende haren doorgang van dat defilé. Men vooronderstelde verder, dat de vijandelijke kavallerie reeds werkelijk het defilé was doorgetrokken, en positie genomen had met het defilé in den rug.

Daarop besloot de aanvoerder dezer divisie, de generaal

VON DER GRÖBEN, den vijand in het front aan te vallen, en, door dezen aanval geholpen, zijnen linker vleugel snel te ontwikkelen, den regter vleugel des vijands daarmede te omvatten, en hem zodoende in verwarring in het defilé te werpen. Zoolang de divisie zich niet bewoog, kon men hare stelling goed overzien. Ze was in drie slagliniën opgesteld, blijkbaar reeds in den zin van de in mijnen vorigen brief medegedeelde instructie; de reserve stond, voor zoo verre het terrein dit toeliet, in eene verlaging van het terrein, vrij gedekt, doch met de noodige speelruimte, om naar alle zijden ter hulp te kunnen snellen. Deze stelling was als volgt:

Ligte brigade.

De Luit.-Kolonel von HEYDEBRANDT.

11de Hus. Regt.

††††††††††

Rijd. batt. n°. 1.

8ste Hus. Reg.

††††††††††

Rijd. batt. n°. 1.

Gros.

8ste Kavallerie-brigade.

Gen.-Maj. von STRANTZ.

20ste Ldw. R.

5de Lans. R.

2de Kavallerie-brigade.

Kolonel von NAYNER.

19de Ldw. R.

6de Lans. R.

Reserve.

4de Kavallerie-brigade.

Luit.-Kolonel von HOCHWÄCHTER.

Komb. Res. Ldw. R.

21ste Ldw. R.

††††††††††

Rijd. batt. n°. 3

De regimenten stonden op den regter vleugel, in geslotene kolonne met eskadrons; de eerste slaglinie was ongeveer 400 passen van de tweede; de reserve iets verder achterwaarts. Ook hierin was de zin en de bedoeling der instructie voor het gebruik der kavallerie-massa gevolgd. Evenzoo werd in dien zin de aanval der eerste linie, niet door de artillerie voorbereid, dat intusschen met de vooronderstelling niet zoude gestreden hebben, als zijnde de voornemens van de divisie duidelijk en niet meer te verraden, terwijl het hier voornamelijk te doen was om vooraf verwarring te doen ontstaan. Zoodra de eerste slaglinie zich ontwikkelde en aanviel, was het gezigt der beweging verloren voor de aanschouwers, dewijl de gele donkere stofwolken alles met eenen ondoordringbaren sluier omgaven. Wij waren vooruit gereden om den aanval te zien aankomen, en ik had mij voor het 11de regiment hussaren geplaatst, indachtig aan het gezegde van den braven VON HEYDEBRANDT, dat een regiment bij den aanval geen ruimte moest laten voor het keeren der paarden. Het gelukte mij slechts half eenige ruiters door de stofwolken heen te zien, doch deze waren ook voldoende, om mij in mijne overtuiging te bevestigen, dat ook het beste regiment, al is het slechts door de stof,

laat staan dan door kartetsvuur, genoeg uiteen kan komen, om het links-om-keert wenden der paarden toe te laten.

Men nam aan, dat deze aanval afgeslagen was, en dat de eerste linie achter de tweede zoude terugtrekken, ten einde daarachter tot de overvleugeling gebezigd te worden. Nu kwam de rijdende artillerie op de proppen, en schoot er dapper op los, op groote afstanden, en door de tusschenruimten heen; iets dat zij bij eene ernstige actie wel zoude gelaten hebben.

Het gros zou hier, als de beweging zich in de werkelijkheid zoo toegedragen had, te laat de eerste linie ter hulp zijn gesneld, en ook de artillerie zou in dit geval te traag hare beschermende kracht in werking gebragt hebben. Voor de onderhavige omstandigheid was de bedoeling des aanvoerders echter ligt te vatten; want niet de vijand, maar de ontzettende stofwolken, die voor het front hingen, moesten zich toch (het was eene inspectie) eerst een weinig in de zware, heete en drukkende lucht verdund hebben, om te zien hoe het terrein er uitzag. Het hielp trouwens zeer weinig, dewijl er naauwelijks eene beweging werd gedaan, of het was weder nacht op het terrein. De toeschouwers moesten zich zelfs op groote afstanden houden, om in het duistere niet overreden te worden. De hitte was daarbij ondragelijk, aangezien de thermometer in de schaduw 25 à 26° R. teekende. Het was jammer, dat er zoo weinig van deze groote kavallerie-massa, de grootste welke in dien tijd aan den Rijn vereenigd is geweest, te zien was. Ik hield mij dan ook bepaald bij de artillerie op, die langer stilstond, en op het einde der manoeuvre batterij's gewijze eenen aanval in galop deed, om daarna in batterij te komen. Er was echter weinig zamenhang tusschen de bewegingen der kavallerie en artillerie; welligt lag dit op dezen oogenblik aan het stof, hoewel ik bij andere gelegenheden hetzelfde meende op te merken. Later meende ik dit dan ook te kunnen toeschrijven aan het algemeen gebrek in vreedstijd, dat de aanvoerders der slagliniën, waarbij artillerie ingedeeld is, zich gewoonlijk zeer weinig om dat wapen bekommeren, 't welk dan ook veeltijds verplicht is om de bedoelingen des hoofdleiders te raden, en zodoende altijd te laat in werking komt. Een dezer aanvallen volgde ik; het was met de batterij waarmede ik het eerst kennis gemaakt had. De manschappen waren vlug in het opstijgen; de batterij maakte eenen zeer goeden frontmarsch, voor zooverre het stof toeliet dit te zien, in gestreken galop; doch ik miste hier de krachtige en stoute allures onzer rijdende batterijen. Eenigzins verwonderd was ik, toen deze batterij doorzette, en op 50 passen voor de

houtrijke oevers van den Norfbeek positie nam. Als de vijand in dat hout een paar afgezeten eskadrons in tirailleur had gesteld, dan had deze batterij in weinige minuten een aantal paarden en manschappen achtergelaten op de onvoorzigtig gekozen plaats. Bij de kanonnières kon men echter eene solide instructie opmerken, en de stilte in de batterij, getuigde voor de goede discipline.

Daarna werd er met halve eskadrons gedefileerd, zoo zeiden men ons, doch wie of hoe gedefileerd was, was onmogelijk te zeggen; ik voor mij had niets anders gezien, dan het defileren van zwarte stofwolken; zelfs geen der vleugelruiters waren merkbaar.

Bij de bewegingen der veld- of voet-artillerie, had ik evenmin de zoo noodige harmonie tusschen de bewegingen der andere wapenen opgemerkt, en altijd kwamen de orders aan de artillerie te laat, of bleven geheel achterwege. Intusschen mag men niet te streng oordeelen, omdat het de eerste dag was dat er vereenigd gehandeld werd.

Bij het positie nemen van een paar batterijen uit eene reserve-stelling, met opgezeten kanonnières, kon ik mijn lachen niet bedwingen over het voor mij vreemde gezicht. Drie der bedienings-manschappen stegen, door hulp van eenen afhangenden stijgbeugel, op de platte pakkussens der drie van de handsche paarden, en hielden zich *telle quelle* aan de manen en kussens vast. De droevige houding dezer kanonnières, naast de goed geoeffende stukkenrijders, leverde een zot gezicht op. Twee kanonnières namen plaats op den voorwagenkist, waarop de batterijen in goeden draf en vrij snel eene positie voorwaarts innamen. De overige bedieningsmanschappen rukten te voet en goed gesloten, onder geleide van een onder-officier, achteraan. Later, toen ik aan dat gezicht meer gewoon werd, hield ook het vreemde op.

Men gebruikte bij het vuren de nieuwe in proef zijnde wrijvingspijpjes, waarover ik later uitvoeriger zal schrijven. Het viel mij hier ook op, dat de manschappen geene patroonransels bezigden, maar dat, telkens bij het tot vuren gereed maken, de patroonransel uit de affuikst genomen werd. Men scheen ook niet, zooals bij ons gedaan wordt, de rigters streng aan het voorschrift te houden, om, gedurende de lading, het stuk op het een of ander voorwerp, of op den horizon te rigten, iets dat zoo veel toebrengt om de bediening altijd indachtig te houden aan de verschillende functiën die zij moeten verrigten. De gewoonte toch wordt eene tweede natuur, en dit mag men niet uit het oog verliezen, zelfs in het gewoel van groote vredes-manoeuvres. De kanonnier toch, die men alleen dan laat rigten, wanneer de eigentlijke exercitie

het vordert, of wanneer er schijven opgesteld zijn, en deze oefening in de toegepaste taktiek verzuimt, zal, als hij werkelijk in 't gevecht gewikkeld is, dikwerf uit gewoonte, in dat verzuim vallen. Het komt mij voor, dat juist die groote oefeningen eene toepassende leerschool voor de rigting moesten zijn. Op deze en gene zaken zal ik trouwens terugkomen; de indruk welken de Pruisische artillerie voor 't overige dien dag op mij maakte, was, dat de jonge kanonnières met eenen vrij grooten geest van orde en krijgstucht bezielde waren, 't geen reeds veel is; vooral daar met dit materieel, bij het in batterij komen en bij het wenden der stukken, veel inspanning en samenwerking gevorderd wordt. De geoefendheid der stukkenrijders stelde ik nu reeds buiten allen twijfel.

Ik had medelijden met de troepen, die onkenbaar waren door het stof, doch een blik op mij-zelf en op mijne collega's, zeide mij genoeg, dat ook wij gemaskeerd waren.

Zeer vermoeid door de warmte, stapten wij naar Dusseldorf terug, waar ik voor ons hôtel alles in beweging vond, om den Koning van Hannover te zien, die nu eerst zou aankomen, en die in het ons hôtel belendende huis, Hoogstdezelfs intrek zoude nemen. Eene compagnie infanterie, in parade-tenue, met het vaandel, als eerewacht, maakte front naar het huis. Ik snelde naar mijne kamer, waar ik mij spoedig verfrischte, om uit mijn venster de aankomst des Konings te zien. Naauwelijks was ik gereed, toen de marsch geslagen werd.

In een open rijtuig zat ERNST AUGUST, met één adjudant. Hoogstdezelve was in eene eenvoudige, blaauwe Pruisische hussaren-attila gekleed, een policiemuts op het hoofd, met eenen grooten klep, die hem de oogen bijna geheel bedekte. Een vrij lange, zware knevel *à la Blucher*, nam overigens een groot deel in van het ernstige, door scherpe trekken en hoekige gelaatsliniën, gekenmerkte gelaat. Van middelmatige grootte, eer schraal dan gezet, was de houding van dien vorst regt, zijne bewegingen waren ongedwongen, en vrij vlug stapte hij uit het rijtuig. De eerewacht presenteerde het geweer, terwijl het vaandel saluceerde. De Koning sprak den kommandant der eerewacht aan, doorliep de gelederen en scheen den kommandant te bedanken, die daarop met achterlating van twee schildwachten, aftrok. Het kwam mij voor, dat de grijze vorst afgetrokken was; de buigende stoet zijner officieren scheen hij gedachteloos voorbij te gaan bij het intreden van het hôtel. Toen hij verdwenen was, vond ik eenige overeenstemming tusschen het weinige dat ik van hem gezien had, en hetgeen men van zijn onbuigzaam ka-

rakter verhaalt. Ik kon het mij nu zeer goed begrijpen, dat deze Vorst niet buigen kon, zonder overtuiging, en dat Hij door de gratie Gods Koning wilde blijven, zonder afstand te doen van de prerogatieven van het koningschap, zooals hij die begrepen en geërfd had. In de korte, snel voorbijaande handeling, die in den volsten zin des woords, onder mijne oogen was voorgevallen, lag eene zekere uitdrukking van zelfstandigheid en vastheid, iets dat men wel gevoelen kan, zonder er de beweeggronden voor te kunnen opgeven. Zijne grootste tegenstanders moeten ook dit getuigenis van des Konings persoonlijkheid geven, dat, indien Hannover in staatkundige moeilijkheden gewikkeld wierd, men van zijne zelfstandigheid en vastheid van karakter veel zoude kunnen verwachten. Men ontkent ook geenszins de bewustheid, dat de Koning het geluk en de welvaart zijner onderdanen van harte bedoelt; doch men beklagt zich over de hoofdigheid, waarmede hij iedere door hem opgevatte dwaling aankleeft.

De tijd zal leeren wie de Hannoversche zaken het best heeft ingezien. Het is ook zeer moeilijk nu reeds een oordeel te vellen, want eerst wanneer de *zoogenaamde* volkswil eens den boventoon erlangt, en de daaruit voortgevoelde grondwet eenige jaren van uitvoering beleefd heeft, zou men kunnen onderzoeken, onder welken vorm de eigentlijke *volkswelvaart* en de schatkist het beste varen. Later hoorde ik eenige trekken van 's Konings karakter verhalen, welke de inborst van dien vorst voorzeker geen oneer deden; en hiermede neem ik afscheid van den Koning van Hannover, dien ik nog slechts eenmaal daarna gezien heb, denzelfden dag namelijk, dat eene vrij bedenkelijke pleuris Hoogstdenzelven aan het ziekbed kluisterde.

Ons hôtel was nu tot aan de zolders toe vol gepropt met vorstelijke en andere logeergasten, waardoor de prijzen der kamers tot eene ongehoorde hoogte gestegen waren. Meer dan 150 menschen namen plaats aan de middag-tafel. De warmte was ondragelijk, het eten *en harmonie avec la chaleur*, en de bediening..... brrrr! — in een woord, wij aten *en observateurs*, en alzoo bijna *par coeur*.

Des avonds vond ik eenen vriend mijner jeugd, den heer LODEESEN van Arnhem en zijne lieve familie, met welke ik den avond genoeglijk doorbragt.

HET ENGELSCH LEGER.

(Uit de *Allgemeine Militär-Zeitung*.)

(*Vervolg van N°. 10 en slot.*)

De ondervinding in den Amerikaanschen onafhankelijkheids-oorlog opgedaan, waarin, aan den eenen kant, de regering de grootste moeite had gehad om rekruten te bekomen, en aan den anderen kant, het gedrag van den ruwen soldatentrop in de opgestane provinciën, wezentlijk bijgedragen had, om deze nog meer van het moederland te vervreemden, was voor de regering niet vruchteloos geweest, en toen in het jaar 1795 de oorlog met Frankrijk uitbarstte, was hare opmerkzaamheid steeds gevestigd op de middelen om den staat van het leger te verbeteren. Reeds in het jaar 1792 had men, in 't vooruitzicht van den oorlog, de soldij van 6¾ pences, op 10 pences verhoogd; in het jaar 1797 werd zij gebragt op 1 shilling en in 1800 op 1 sh. 1 p. (1); daarbenevens werd gezorgd dat er wezentlijke verbeteringen kwamen in het verblijf, de kleeding der troepen en de verpleging der zieken, waarvan het eerste en de laatste tot dusver ongehoord slecht waren geweest. Aan deze maatregelen van voorzorg had men het grootendeels te danken, dat het leger te lande in het jaar 1797 getrouw bleef, toen de vloot in opstand kwam en de regering in groote verlegenheid bragt. In weërwil nogtans dezer materiele verbeteringen, kon men de gevolgen niet wegnemen van het vroegere en, met opzigt tot de harde krijgstuicht, naauwelijks eenigzins zachter geworden stelsel, zoodat de afkeer voor de krijgsdienst bestaan bleef. In het begin van het jaar 1805, vóór dat de oorlog weder uitbrak, bedroeg het handgeld 7 p. 12½ sh., en steeg in het midden van het volgend jaar tot op 16 guinjes. Dit alles hielp niets, en de regering moest de kommanderende officieren volmagt geven, om in iedere kompagnie 10 knapen beneden de 16 jaren (dus 100 man in het bataillon of regiment) aan te werven, om voor de behoefte van het daaraanvolgend jaar te zorgen.

Eindelijk trad een man op, die de zaak uit het regte oogpunt beschouwde, en wiens maatregelen, zoo men ze opgevolgd en getrouw doorgezet had, waarschijnlijk eenen geheel omkeer in het Engelsche leger hadden gebragt. Die man was *Wyndham*, oorlogsminister in het ministerie van *Fox* en *Grenville*. Hij had de ware kanker van het Engelsche leger, door zeovele vroegere krijgslieden reeds aangeduid, en welke ook de bekende sir *R. Wilson*, in het jaar 1794 op nieuw had aangerand, erkend, en deed in het jaar 1806 het voor-

(1) Daarbij kwam later nog eene kleine som voor de kleeding, die men met het Duitsche klein-monteringsgeld gelijk kan stellen.

stel, om bij de werving den diensttijd voor den infanterist op zeven, voor den kavallerist op tien, en voor den artillerist op twaalf jaren te bepalen; verbonden de infanteristen en kavalleristen zich vervolgens nogmaals voor zeven, en de artilleristen voor vijf jaren, dan zouden zij, na verloop van dit tweede engagement, een levenslang pensioen van 5 pences dagelijks, en wanneer zij een derde even lang engagement aangingen, regt hebben op een levenslang pensioen van een shilling daags. Het voorstel van *Wyndham* vond grooten tegenstand in het parlement en ook vele hoofd-officieren waren er tegen; men beschouwde de werving voor zekeren bepaalden diensttijd, als eene gevaarlijke nieuwigheid; maar het gebrek aan rekruten was te groot, de werving van onvolwassen knapen een te schromelijk kwaad, en alzoo gingen zijne voorstellen, waaronder ook eene kleine soldijverhooging behoorde, in het lagerhuis door, met eene meerderheid van 206 tegen 105 stemmen. De soldij en de uitzigten van den soldaat werden daardoor wel is waar geenszins gelijk gesteld met die van een' werkman, maar zijn toestand was toch daardoor zóó aanzienlijk verbeterd, dat men kort daarna het handgeld van den infanterist tot op 11 guinjes kon verminderen. Intusschen werd dit plan, helaas! reeds in het begin van het jaar 1808, nadat het nauwelijks achttien maanden in werking was geweest, in zijne hoofdbepaling, de afschaffing van den levenslangen diensttijd, weder omvergeworpen. De wet op de militie en de gemakkelijheid om deze aan te werven, had de hardnekkige aanhangers van het oude stelsel weder moed gegeven, om de door hen gehaate nieuwigheid weder af te schaffen. Van dien tijd af is het lot van den gemeenen soldaat, wanneer wij de achtervolgelijke, door de openbare meening afgedwongene vermindering van de straffen met de zweep, afrekenen, weder verslimmerd, en niet zonder verwondering zal men vernemen, dat de whigs daartoe hebben bijgedragen. In het jaar 1829 stelde de torygezinde sir *H. Hardinge*, het pensioen van eenen infanterist na een-en-twintigjarigen diensttijd, en dat van eenen kavallerist, na vier-en-twintigjarigen diensttijd, op 10 pences, en wanneer de gepensioneerde buiten staat was om te werken, op 1 shilling; terwijl sir *J. Hobhouse*, in het jaar 1833, de diensttijd, regt gevende op pensioen, op 25 jaren verlengde, en het pensioen verminderde op 6 pences, wanneer de gediend hebbende soldaat in staat was om te werken, en 9 pences, als hij daartoe buiten staat was. De gevolgen waren dat er na weinige jaren nieuwe klagten rezen over gebrek aan rekruten en toenemende desertie.

Er zou geen beter bewijs zijn bij te brengen voor de juiste berekeningen van *Wyndham*, dan de volgende opmerkingen van een' man, die door zijne openbare betrekking in staat

was, om de beste inlichtingen deswege te geven (1), en die zich over den diensttijd der soldaten als volgt uitlaat: « Eer dat soldaten in de regimenten infanterie 40 jaren oud zijn of 20 jaren gediend hebben, zijn er gewoonlijk 95 van de 100 gestorven, gedeserteerd, wegens voorgegevene ziekten ontslagen of vrijgekocht geworden; van de troepen in de koloniën zijn er slechts 2 of 3 boven de 40 jaren oud; dat een groot gedeelte van de ziekten, uit hoofde van welke men manschappen ontslaat, verzonnen of ten minste niet doodsgevaarlijk is, kan men opmaken uit de omstandigheid, dat de sterfte onder de gepensioneerden slechts vier ten honderd bedraagt. Ik heb geen genoegzame oorkonden, om den gemiddelden duur van der manschappen diensttijd te berekenen, maar geloof, dat hij nauwelijks meer dan tien jaren bedragen zal. Zoo ik wél heb, heeft men uitgerekend, dat de gemiddelde diensttijd van de tegenwoordige gepensioneerden, tusschen de 15 en 16 jaren bedraagt. Hieruit maak ik op, dat de levenslange werving, met het oogmerk om daardoor eenen langeren diensttijd dan van 10 tot 12 jaren te bekomen, op valsche berekeningen berust.» — Deze valsche berekening heeft men in Engeland, ook als men maar alleen de geldelijke kosten berekent, ongemeen duur betaald, en zal zij hetzelfde waarschijnlijk nog veel meer kosten, zoo men niet spoedig het tegenwoordige stelsel laat varen.

De kosten worden niet alleen regstreeks veroorzaakt door de vermeerderde uitgaven voor rekrutering en pensioenen, maar het meest indirect, door het gedrag der soldaten. Het getal misdrijven is in de laatste twintig jaren eer toenamen, en in het jaar 1854 werd in het parlement erkend, dat van de in Engeland gestationeerde Engelsche troepen, het vijfde gedeelte wegens misdaden in de openbare gevangenissen zat (2). Dit resultaat schijnt intusschen welligt erger, dan het met de daad is. De Engelsche regimenten, alhoewel klein, zijn gewoonlijk vrij voltallig; een geregeld groot verlof kent men niet; de manschappen blijven dus in de kazerne, alwaar ledigheid, die bron van alle kwaad, tot eene menigte overtredingen der dienstvoorschriften, zoowel als van de zedelijkheid aanzet. Ontelbaar zijn de voorstellen en discussiën over de middelen om dit kwaad weg te nemen, en onder deze moeten er vooral twee worden genoemd, te weten: onderrigt, en bevordering van lichaams oefeningen door

(1) *H. Marshall*, tweede inspecteur-generaal over de hospitalen van het leger.

(2) Voorzeker militaire, geen burgerlijke gevangenisstraf, waaronder derhalve ook geteld worden: dronkenschap, insubordinatie, wegblijven uit de kazerne, enz.; altijd blijft echter het getal nog groot, en wel te grooter, daar het in sommige korpsen, gelijk bij de meer kundigere en bezigheidshebbende artilleristen, sappeurs, enz., veel geringer is, 't geen dus voor de massa der troepen, nanelijk de infanterie, eene nog ongunstigere verhouding geeft.

spelen. Maar hier doet zich terstond de vraag voor, hoe zal men daarmede te werk gaan, hoe die zaken inrigten? De voorname en rijke officieren, die door het koopen van den officiersrang, binnen vier of vijf jaren hoofd-officiëren en majoors worden, die met de uniform willen schitteren, en op zijn best het exercitie-reglement (1), maar niets van de taktiek verstaan, willen zich met zulke geringe, onbeduidende zaken niet bezig houden; het klein getal beter onderrigte en werkzamer officieren bedankt voor eenen arbeid, welke hun meestal niet eens eenigen dank van de hoogere chefs doet erlangen, en de onder-officiëren zijn over het algemeen te onwetend, om zich met dergelijke zaken te kunnen inlaten. Zoo gaat dan weder altijd de oude klacht op: men moet eene betere klasse van lieden, door uitlokkende voordeelen, tot dienstneming overhalen; men moet de bevordering van onder-officiëren gemakkelijker, en niet door financiële bezwaren zoo goed als onmogelijk maken, men moet het stelsel van den aankoop der officiersrangen laten varen; in een woord, het leger « van onder tot boven geheel hervormen.» En hierop hebben tot nog toe alle pogingen schipbreuk geleden, dewijl de leger-organisatie ten naauwste in verband staat met den aristocratischen toestand der maatschappij.

Wij hebben thans vooreerst maar de bouwstoffen beschouwd, waaruit het leger zamengesteld is, en komen welligt later op de andere aangelegenheden terug. Ten opzichte dezer bouwstoffen bestaan slechts twee middelen van onderhoud: werving of ligting. Zal de werving niet voor een groot gedeelte zedelijk bedorven menschen in het leger brengen, dan moet men de soldij, het pensioen en den dienstdag op eenen voet brengen, dat zij met de voordeelen van het burgerlijke leven eenigermate gelijk staan; hierbij komt echter niet alleen de tegen vroegeren tijd gerekend, veel hoogere kosten van alles in aanmerking, maar ook de omstandigheid, dat het leger bij de tegenwoordige handelwijs, door het volk veracht wordt (2); wat de ligting betreft, men kan niet onderstellen dat de Engelschen zich daaraan spoedig onderwerpen zullen, tenzij men het leger bepaald in zoodanige gedeelten splitst die in Engeland en Europa blijven, en in zoodanige die naar de koloniën, bepaaldelijk naar de ongezonde gezonden worden, als wanneer de werving voor de laatste soort kon blijven bestaan, terwijl voor de eerste de ligting zou kunnen ingevoerd worden. Naar het ech-

(1) Daarover hield onlangs de *Naval and Military Gazette*, onder den titel *Rambles in Strategy*, een bijna komisch-jammerend opstel, 't welk intusschen veel lezenswaardigs behelst.

(2) Dit woord is niet te hard, maar uit de Engelsche berigten zelve getrokken, die bepaald zeggen, dat men onmogelijk verwachten kan, dat er beter onderrigte en achtenswaardiger jonge lieden in de krijgsmacht zullen treden, zoolang nog het volk in 't algemeen met verachting op den soldaat neêrzielt.

ter thans met de zaken gesteld is, is aan zoodanige verandering niet te denken, tenzij dat de binnenlandsche onlusten bedenkelijker van aard worden, en men het niet raadzaam meer vindt het *soldatengepeupel* met dat der fabrieken in te naauwe aanraking te brengen, daar de jongste ondervinding geleerd heeft, dat hieruit eene gevaarlijke verstandhouding zou kunnen ontstaan. Men is in het parlement er openlijk voor uit gekomen, dat het land in het vorig jaar, bij de bekende onlusten, ter naauwernood eene vreeslijke revolutie ontgaan is, en hoe dat? — omdat toenmaals reeds eene verstandhouding van den soldaat met de opgestane volksmassa's tegen de politie en de constapels ontstaan was. Zulke daadzaken geven zeer treurige inlichtingen over den inwendigen toestand van Engeland en toonen het gewigt aan van de *anti-cornlaw-league*, welke men voor de vertegenwoordigster der middelklassen kan houden. Tusschen deze *anti-cornlaw-league* en de chartristen bestaat een groot verschil. De regering zal echter deze laatsten op den duur, zonder de medewerking der middelklassen, niet bedwingen, en daar de middelklassen zich niet meer uit vrees voor de lagere volksklassen, aan den wil der aristocratie onderwerpen willen, zal de regering aan de middelklassen moeten toegeven. In dit toekomstig conflict zal het Engelsch leger eene merkwaardige rol spelen, en zijne zamensstelling en gesteldheid zijn derhalve, in de tegenwoordige omstandigheden, van groot gewigt.

TEREGWIJZING

AAN HET TIJDSCHRIFT: DE REFERENT.

In het wetenschappelijk tijdschrift: *de Referent*, Deel I, (1845), bladz. 27, (4 November), komt onder de rubriek: « *Berigten*, » een overzicht voor van de sommen, die, volgens het budget van uitgaven voor de jaren 1844 en 1845, van landswege aan de bevordering van wetenschap en volksonderwijs worden besteed.

De opgave van hetgeen hiervoor op de begrooting van het Departement van Oorlog is uitgetrokken, zeer onvolledig zijnde, heeft de redactie van den *Militairen Spectator* gemeend, tot toelichting van die opgave, hier te moeten mededeelen, dat, behalve de fondsen, welke voor de Militaire Akademie zijn toegestaan, en welke geheel ten behoeve dier inrigting worden besteed, nog aanzienlijke sommen aan de wetenschappelijke instructie bij het leger worden te koste gelegd.

Zoo worden aan de onderscheidene korpsen, voor de jaren 1844 en 1845, jaarlijks de hierna gemelde sommen te goed gedaan voor de militaire instructie, (waaronder het lager onderwijs op de scholen bij de korpsen) en de officiers-biblio-

theken; wordende uit de gelden bepaaldelijk voor de instructie aangewezen, behalve de kosten voor de inrigtingen van onderwijs, tevens het bedrag der blijken van goedkeuring en belooningen bestreden, welke aan de instructeurs in de verschillende vakken worden toegekend, zoomede der aanmoedigings-prijzen die aan de meest uitmuntende leerlingen worden gegeven.

Tot evengemeld einde is dan op de begrooting uitgetrokken:

Voor het regiment grenadiers en jagers en voor elk der 8 regimenten infanterie.	f 1800	alzoo gezamenlijk	f 19800
(5 ^o Afd., art. 1, b. c.)			
Voor elk der 5 reg. dragonders. " 800 " " "	" 2400		
Voor het escadr. jag. te paard.	" 200		
(Id. art. 2, b.)			
Voor elk der 2 reg ⁿ . lansiers. " 770 " " "	" 1540		
(Id. c.)			
Voor elk der 5 reg ⁿ . veld- en vesting-artillerie en trein. " 1400 " " "	" 4200		
(Id. art. 5, b. c.)			
Wordende bovendien nog aan den onderwijzer in de wis- kunde bij het regiment ar- tillerie, bij hetwelk de vrij- willigers, dingende naar den rang van officier, vereenigd zijn, eene toelage verleend van	" 300	(5 ^o Afd., art. 5, b.)	
Voor het reg. rijd. art.	" 1055	(Id. d.)	
" korps pontonniers. " 540		(Id. e.)	
" bat. min ⁿ . en sapp ⁿ . " 675		(Id. art. 4, b.)	

Zoodat de uitgaven voor de militaire instructie en de boe- kerijen bij de korpsen, ge- zamenlijk f 50490 beloopten.

Voorts wordt nog voor de jaren 1844 en 1845, jaarlijks toe- gestaan:

Ten behoeve van den generalen staf, voor de ver- kenningen en het maken van plans en kaarten.	f 8000
(2 ^o Afd., art. 3.)	
Tot aankoop van boeken bij de directie der artille- rie, stapel- en constructie-magazijnen te Delft.	" 800
(10 ^o Afd., art. 2, XIII.)	
Tot aankoop van kaarten, plans, meet- en teeken- instrumenten ten behoeve der genie.	" 5000
(11 ^o Afd., art. 2.)	
Tot het drukken en aanschaffen van militaire re- glementen en boekwerken.	" 1000
(12 ^o Afd., art. 6.)	

De opleiding tot militaire geneeskundigen, geschiedt bij het Rijks hospitaal, door het daarbij aanwezig ge- neeskundig personeel, en vordert alleen de uitgave van

6 Kweekelingen der 1 ^o klasse, à f 300	f 1800
en 16 " " 2 ^o " " 200	" 5200
(7 ^o Afd., art. 1, a. I.)	
	f 5000

Aangezien er, uit aanmerking van het overcompleet aantal paarden-artsen en adjuncten bij de korpsen, in de jaren 1844 en 1845, geene kweekelingen tot opleiding voor de bedoelde betrekking, voor rekening van het Departement van Oorlog, op de veeartsenijschool te Utrecht geplaatst zullen worden, is, hetgeen hiervoor anders zou moeten worden besteed, voor memorie uitgetrokken.

Eindelijk is tot verzekering van de eeredienst bij het leger, (onderrigt in de Godsdienst en hetgeen daartoe betrekking heeft) voor de jaren 1844 en 1845, jaarlijks eene som van f 6900 beschikbaar gesteld.

Met inbegrip van hetgeen voor de Militaire Akademie wordt besteed, bedragen alzo de gezamenlijke gelden voor de be- vordering van wetenschappelijk en volksonderwijs, bij het leger aangewezen:

Voor 1844:	Voor 1845:
f 126540.	f 126290.
V. R.	

BIJDRAGEN

TOT DE KENNIS

DER

NEDERLANDSCHE EN VREEMDE KOLONIEN (I).

Onder bovenstaanden titel, is in dit jaar bij den boekdruk- ker *C. van der Post*, een tijdschrift in het licht gegeven, dat zoowel om doel en strekking, als wegens het groot getal van geleerde medewerkers grooten opgang kan maken. Het zou welligt voldoende wezen de namen der vaste redactie- leden te noemen, om de waarde van deze lettervrucht, *a priori* aan te duiden. Want als men *Mr. J. Ackersdijk*, *Mr. P. A. Broers*, *Mr. W. J. Hoytema*, *Dr. A. S. Rueb*, *Mr. J. Hora Siccama*, en *Mr. G. W. Vrede*, als zoodanig door den uit- gever ziet opgegeven, behoeft men toch niet meer te twijfelen aan de deugdelijkheid der stoffe die zal worden aangeboden. Wij voor ons hebben iets willen toebrengen om dit nieuwe tijdschrift aan te kondigen, en vermeenden zulks niet be- ter te kunnen doen, dan een der artikels uit het tweede nummer over te nemen, als eene proeve van 't geen daarin den lezer aangeboden wordt, en wèl dat 't welk ten titel voert: *Onuitgegeven Dagboek, geschreven gedurende een verblijf op Java*, van het jaar 1827—1850, door *L. A. W. Baron van Aylva Rengers*.

(1) Bijzonderheden betrekkelijk de vrijlating der slaven. Te Utrecht, bij *C. van der Post*, 1844.

ONUITGEGEVEN DAGBOEK,

GESCHREVEN

gedurende een verblijf op JAVA, van het jaar 1827—1830,

DOOR

L. H. W. Baron van AYLVA RENGERS.

Uit het oorspronkelijk Fransche handschrift vertaald.

De schrijver van het dagboek, waaruit, langs dezen weg, van tijd tot tijd gedeelten zullen worden medegedeeld, verzamelde in het jaar 1826, als kapitein, eene afdeeling vrijwilligers naar Java. Hunne bestemming was, den opstand, tegen onzen bondgenoot, den Sultan van Djocjocarta, uitgebroken, te helpen dempen. Het dagboek werd gedurende dien tijd, dus voor meer dan vijftien jaren, geschreven; weshalve het zoude kunnen bevreemden, dat het thans eerst publiek gemaakt wordt, en dat niet de schrijver zelf, maar een hem persoonlijk onbekende, als ik, de uitgave op zich genomen heeft. Deze bevreemding zal echter wijken, wanneer men weet, dat hetzelfde niet met het oogmerk geschreven werd om in het licht gegeven te worden. De schrijver teekende slechts op, wat hem nu en dan bijzonder opmerkelijks voorkwam, bijviel of bejegende, ten einde daarin later een hulpmiddel tot herinnering te bezitten, en om, als in een' uitvoerigen brief, voor verwanten en vrienden zamen te stellen, hetgeen hij meende dat hun aangaande Java, uit zijne pen te vernemen, meest belangrijk zoude zijn (1).

Dit is mij uit het dagboek zelf gebleken, waaraan ik door toevallige omstandigheden kennis draag; omstandigheden, zonder welke deszelfs belangrijke inhoud mogelijk nog langen tijd, misschien voor immer, onbekend gebleven zijn zou, en aan welke het ook is toe te schrijven, dat de taak der bekendmaking niet door den schrijver zelve, maar door mij is aanvaard geworden. Zij zijn deze: in een gesprek over Javaansche onderwerpen, met een' geachten Contubernaal, Mr. W. F. G. L. Baron *d'Ablaing van Giesenburg*, thans als ambtenaar der 1ste klasse naar Java vertrokken, verhaalde deze mij bijzonderheden aangaande den maatschappelijken en godsdienstigen toestand der bewoners van het Tingersch gebergte, die mij onbekend waren en mijne belangstelling bijzonder opwekten. Ik vroeg hem, vooral omdat sommige derzelve wonderspreukig schenen, naar zijne bronnen; waarop hij mij een gedeelte uit bovengemeld dagboek, het gedeelte dat op Tinger betrekking had, ter lezing aanbood; de geloofwaardigheid van het daár gestelde waarborgende, door het hem bekende karakter van den mij (toen ook bij name nog) onbekenden schrijver. Ik las die berigten met groote belangstelling; en toen mij bleek, dat zij naauwkeuriger en uitvoeriger waren, dan hetgeen daarover in druk bekend was, verzocht ik den heer *d'Ablaing*, om van den schrijver, die hem het HS. vermoedelijk ter voor-

bereiding voor zijne aanstaande reis naar Java, voor eenigen tijd had afgestaan, voor mij verlof te vragen, om het loven-gemelde opstel over Tinger voor mijne studien te mogen excerpereeren, enkel met oogmerk, om mijn geheugen te hulp te komen; ten zij de schrijver mogelijk, hetgeen mij nog liever zijn zou, dit stuk in het belang der wetenschap in deszelfs geheel zou willen uitgeven?

Weinige dagen daarna ontving ik door den heer *d'Ablaing*, van wege den schrijver (wiens naam mij nu ook bekend werd,) het berigt, dat mij niet slechts vergund was, uit het genoemde dagboek te excerpereeren of af te schrijven wat ik mogt verlangen, maar dat hij mij bovendien ook toestond, daaruit al datgene aan het publiek mede te deelen, hetwelk mij doelmatig mogt voorkomen. Was het eerste gedeelte van dit berigt mij aangenaam en vereerend, het laatste was mij zeer onverwacht en in geenen deele vooruitgezien; en hoe gevoelig ik ook was voor het verrassende vertrouwen door den hooggeëerden schrijver in mij gesteld, ik kon zoo mij toch de bezwaren niet ontveinzen, die aan zulk eene uitgaaf voor mij verbonden waren. Mij was de bekendmaking van het geheele dagboek wenschenswaardig voorgekomen. Maar mijne jeugdige kennis van Java en deszelfs belangen, mijn wegens andere bezigheden bezette tijd, en de overtuiging, dat er in ons vaderland mannen waren (om van den geachten schrijver zelve niet te spreken), aan wier handen de uitgaaf van zulk een HS. beter dan aan de mijne zoude zijn toevertrouwd, maakten mij huiverig, deze hoe ook vereerende taak te aanvaarden. En toch konde ik mij aan dezelve niet onttrekken. Daar de schrijver zelf de uitgaaf van zijn dagboek niet wenschte te bezorgen; daar bij de verleende vergunning tot wetenschappelijk gebruik het verlangen was uitgedrukt, dat ik de keus ter uitgaaf mogt bewerkstelligen, en daar mij die vergunning zoo ruim en onbekrompen was verleend, vond ik hierin groote reden om niet te beproeven deze taak op de schouders van anderen over te dragen. Voorloopig hield ik mij dus onledig om ook de overige deelen van het dagboek door te lezen; en naauwelijks daarmede ten einde gekomen, werd mij bekend, dat te Utrecht zich eenige geleerden hadden vereenigd, om, met menschlievende bedoelingen, een tijdschrift uit te geven, hetwelk *aan de bevordering der kennis van de Nederlandsche en vreemde koloniën* zou gewijd zijn. Voor zulk een werk en tot bevordering van zulke oogmerken, schenen de aantekeningen van den geachten schrijver bijzonder geëigend te zijn. Ik gaf daarom aan de Redactie van het genoemde tijdschrift kennis van het bij mij berustende HS., en bood daarvan gedeelten, als bijdragen, voor hetzelfde aan. Met welwillendheid werd dit aanbod aangenomen, en ik werd uitgenoodigd, om met eene eerste proeve ter mededeeling zoodra mogelijk te beginnen. Aan dit verlangen meende ik te moeten voldoen. Ik nam, om vertaling voor te komen, voorloopig zelf de taak der vertaling op mij; met verzoek evenwel aan den schrijver om dezelve vóór ze ter pers werd overgeleverd, nog te willen doorzien en er die verbeteringen in aanbrengen, die hij noodig mogt oordeelen. Ook aan dit verzoek werd door Z. H. W. G. met heusche bereidvaardigheid voldaan, zoodat de lezer overtuigd kan zijn, dat de vertaling de oorspronkelijke denkbeelden van den schrijver naauwkeurig wedergeeft. Alleen de aantekeningen over de heen- en terugreis, worden — met goedkeu-

(1) « En omdat er zich onder deze bevonden, die de Hollandsche taal niet magtig waren, werden de aantekeningen in het Fransch opgesteld. »
Aant. van den Schrijver.

ring van den schrijver — achterwege gelaten. Niet om derzelve mindere belangrijkheid; maar omdat zij aan de kennis van Java min bevorderlijk en dus met het oogmerk van dit tijdschrift min overeenkomstig schenen. Dat zij overigens in geen' minderen graad dan het dagboek over Java zelve, van des schrijvers veelzijdige kennis, helder oordeel, levendige opmerkingsgave en eenvoudigen, maar bevalligen, schrijftraant getuigenis geven, dit openlijk te zeggen, zal de bescheiden schrijver, naar ik hoop, mij niet ten kwade duiden, omdat het mijne overtuiging is.

Leyden,
den 50 Januarij 1844.

L. J. F. JANSSEN.

VAN BATAVIA NAAR SAMARANG.

1829.

Op den 20 Augustus, 's morgens te 8 uren, stond het rijtuig ingespannen voor het huis der heeren *Nolthenius*, de *Haan* en *van Leeuwen*, op het Koningsplein, waar ik gelogeed was en waar ik niet slechts als een oude kennis, maar regt als een vriend was behandeld. Men zeide elkander vaarwel! en ik besteeg de cales, met mijn' reisgenoot, den heer *Sieburgh*, president van het gerechtshof te Samarang; — en, voort koetsier!

De weg van Batavia naar Buitenzorg levert weinig opmerkenswaardigs op; 't is een weg zoo als er meer zijn. De 15 uren afstand legden wij in 4 uren af. — De ligging van Buitenzorg is wél gekozen voor een buiten van een' Gouverneur-generaal van Indie. De luchtgesteldheid is er aangenaam, wegens de bijzondere hoogte van het terrein, en de gezigten van de bergen zijn verrukkelijk. Het paleis is fraai; het is op eene breede schaal gebouwd en heeft iets vorstelijks. Het park is wél onderhouden, maar niet groot. Ik zag er eene menigte gemzen, herten en reebokken. De botanische tuin is kostbaar door planten van allerhande soort; men ziet er uit vier werelddelen, uit alle hemelstreken en clima's. Ik bewonderde er vooral den waterboom uit Arabië, met zijn waaijervormig gebladerte, en den notemuskaatboom uit de Molukken. Ook zag ik er den nopal in zeer goeden toestand. Op dit soort van cactus leeft de cochenille. Men had die plant zoowel als het diertje uit Spanje ingevoerd, en scheen wel te slagen. Men moedigt deze cultuur in alle residentien van Java aan. Gevestigd zijnde, zou zij eene wezenlijke bron van rijkdom worden, vooral in een tijd, waar hare cultuur in Amerika zoo zeer verwaarloosd wordt. Ook weet men, dat *Spanje*, *Mexico*, *Cuba* en de vroegere Spaansche bezittingen aan dit kleine diertje een groot gedeelte van hunnen rijkdom, grooter welligt dan aan de mijnen, te danken hebben. Met eene andere cultuur, nog van veel meer aanbelang, worden in deze oogenblikken (1829) op Buitenzorg proeven genomen. Het is die van den thee. Men heeft hem van China ingevoerd. De struik groeit verwonderlijk goed, en ik heb bij den heer Commissaris Generaal *Dubus* thee gedronken, die in den tuin van het paleis gewonnen en goed was. Er is geen twijfel aan, of deze kostbare heester zal goed tieren en krachtig worden in lands-

douwen zoo vruchtbaar als een groot deel der Preangerlanden en andere hooge streken zijn. Het eiland Java heeft deze voordeelige zijde, dat alle landen voor cultuur geschikt zijn, alle eene krachtige, vruchtbare vegetatie hebben. Het is niet als in Europa, waar de hooge bergen met ijs en sneeuw bedekt zijn, of waar zij naakte rotsen, dor zand of heidegrond zonder waarde vertoonen. Op Java is de grond van alle hoogten, ook van de hoogste bergen, gelijk aan dien der dalen. De steilste kanten en zachtste hellingen, alles is bedekt met vruchtbare aarde, alles rijk in planten en in voortbrengselen van vegetalen aard. Alleen de toppen der vuurspuwende bergen maken eene uitzondering. Men heeft dus speelruimte om eene luchtgesteldheid, die wegens het verschil der onderscheidene hoogten soms merkkelijk verschilt, uit te zoeken, zoo als men die voor het plantsoen, hetwelk men voornemens is aan te leggen, het voordeeligst acht, en bij een weinig oplettendheid in de keuze van het terrein, houd ik mij overtuigd, dat men er alle planten der gematigde zoowel als der heete luchtstreek goed zal kunnen trekken; die alleen uitgezonderd, die geen' grooten overvloed van regen kunnen verdragen en die langer moeten blijven leven, dan het drooge jaargetij duurt; want zij, die niet meer dan zes maanden noodig hebben om gezaaid en ingeogst te worden, zullen gedurende dien droogen tijd volkomen slagen. Er is eene menigte goede grond, die niet benuttigd wordt, omdat het ontbreekt aan handen om te werken, doordien het land niet bevolkt genoeg is. Men zou eene kolonie Chinezen, die er meer dan genoeg in dat land zijn — een volk vol nijverheid en werkzaamheid — op die ongerepte beemden kunnen overplaatsen, om naar hunne wijze den thee te trekken en te bewerken, en daardoor eene groote bron van rijkdom voor onze koloniën en onzen handel kunnen openen. Want het is eene bekende zaak, dat het grootste kapitaal der Engelsche Oost-Indische Compagnie in den theehandel met China gebezigd wordt, en dat deze de vermogendste steun hunner koloniale magt in dat gedeelte der wereld is. En welken invloed heeft niet die Compagnie en derzelve rijkdommen op de magt van het koninkrijk Groot-Brittanje? Daarenboven, de handel in China zelf is onderworpen aan eendlooze moeilijkheden van allerlei aard; aan knevelarijen van de zijde der Chinese kooplieden, die de waren welke men er uit trekt, 2 of 3 maal duurder laten betalen, dan waarvoor men ze elders zou kunnen bekomen; en Java is groot en vruchtbaar genoeg om in de consumtie van koffij, thee, suiker, indigo en cochenille van geheel Europa te voorzien, mits men er in slage en de cultuur bescherme.

Wij vertoefden één' dag op Buitenzorg, en op den 22sten, 's morgens te 2 uren, begaven we ons verder op weg, om, begunstigd door heerlijken maanschijn, onze reis voort te zetten. Het land werd bij uitstek bergachtig en leverde zeer verschillende gezigten op. Bij het aanbreken van den dag, hielden wij ons eenige oogenblikken te *Tjie-sro-a* op, zijnde een buiten van den generaal *Holsman*, waar wij een kop koffij dronken. In de buiten-gaanderij zittende, hadden wij tegen ons over, ter regter zijde, den vulkaan *Gedé*, en een weinig linksch, dien van *Salek*, uit wier kruin eene lichtblauwe, doorschijnende, rookkolom opsteeg. Na het rijtuig weder bestegen te hebben, bevonden wij ons weldra aan den

voet van den berg Magmydon, dien wij over moesten. Hier is het land niet zoo gecultiveerd als nabij Buitenzorg. Digte en fraaije bosschen bedekken er de hoogten en dalen. Hoe hooger men stijgt, hoe digter het hout wordt, en de kruin van dezen verbazend hoogen berg bereikt hebbende, vindt men de boomen van allerlei grootte zoo digt bij elkander staan, dat men veel bezwaar zou hebben, om 50 schreden ver in het bosch door te dringen. Het is bijna onmogelijk er in rond te gaan. De beklimming dezer hoogte, al beproeft men dezelve over de meest gangbare plaatsen, is wegens de steilheid der bergzijden, bij uitstek bezwaarlijk. Wel verre, dat onze vier paarden het rijtuig omhoog konden krijgen, moesten er lovendien acht buffels voorgespannen worden. De kracht van één' buffel wordt gelijk aan die van vier paarden gerekend. Dit buitengewoon span hielp ons voort, en bragt ons met langzamen en voorzigtigen tred, boven op den bergtop, zonder zelfs eenmaal stil te houden om adem te halen, niettegenstaande men berekenen kon, dat wij op dien top 6000 voeten boven den spiegel der zee verheven waren. De lucht was er frisch, bijna zou ik zeggen koud. Een watersprong, die aan de zijde van den weg tusschen eenige steenen heenschoot, scheen ons toe helder en zuiver water te bevatten. Wij schepten er een glas vol van, maar het was zoo koud, dat noch de heer *Steu-bergh* noch ik er van durfde drinken. Men ademt hier eene zuivere lucht in, en gevoelt zich vrolijk, opgewekt, veel meer in zijn schik, dan beneden in de vlakte. Het gezicht strekt zich uit over eene aaneenschakeling van hoogten, dalen en bergvaleyen, alle met een groen tapijt van bosschen en struiken overdekt. Maar het land zelf is ledig. Men ziet geene woningen. Er is geene bevolking, om gebruik te maken van eene zoo vruchtbare landsdouwe. De tigger heerscht er met het onbeperktste magtsgebied.

Langzaam waren wij omhoog gestegen; maar het hoogste punt van den Magmydon achter den rug hebbende, begonnen de afstijgings-werkzaamheden. Men spande de buffels af, die in plaats van te helpen, nu door hunnen langzamen tred slechts oponthoud zouden veroorzaken; men remde een der achterwielen stevig vast, en nu ging het in den sterksten galop naar beneden, over een' weg, die soms zoo steil was, dat de paarden, alhoewel rennende als of de grond onder hen brandde en vliegende als of de dood hen op de hiel zat, echter ter naauwer nood het rijtuig vooruit konden blijven, en waarlijk zij behoefden niet te trekken, want het ging sneller dan hun lief was. Het was eene vaart om van te duizelen; alle voorwerpen vlogen als een wind voorbij; men kon ze niet onderscheiden; men zag, gelijk men pleegt te zeggen, niets dan groen en blaauw voor oogen. Intusschen diende er wél op gelet te worden, om zich in het midden van den weg te houden; want het ging soms digt langs de boorden van afgronden; ten dien einde wendde men een middel aan, hetwelk ongelooflijk kan schijnen, maar hier toch algemeen in zwang is. Aan het vooreinde van den disselboom zijn twee touwen vastgemaakt, ieder van ongeveer een el lengte. Aan het einde van elk gespan neemt één man één eind van een dezer touwen, en deze beiden besturen nu den dissel, door de touwen altijd gestrekt te houden; voortlopende blijven zij niet alleen met de paarden gelijken ren houden, maar zij jagen, door roepen, schreeuwen en zweepslagen, de beesten nog gedurig

harder voort, die nu met het bestuur niets te doen hebbende, vrij vooruit snellen. Niettegenstaande de vliegende snelheid van dien loop, vergeten de beide mannen geen oogenblik hunne manoeuvre van besturing. Er zijn gedeelten van den weg, waar zij genoodzaakt zijn op die wijze bijna van de eene wisselplaats tot de andere te rennen, en dan eerst zijn zij een weinig buiten adem.

Bij deze gelegenheid een woord over de posten op Java.

Weinig landen in Europa kunnen zich in dit opzigt met Java meten. De wegen zijn niet bestraat, maar zij bestaan overal uit eene harde, dikwerf rotsachtige, aarde. Zij zijn afgedeeld in Engelsche mijlen, van 20 minuten gaans, die men hier *palen* noemt omdat elke mijl gekenmerkt is door een' genummerden paal. Den geheelen weg over, van Batavia tot aan Sourabaija, bestaat er een paardenpost van het gouvernement. Onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal *van der Capellen*, was zij geregeld van Anjer, of het westelijke einde, tot Banjoewangie, of het oostelijke einde van het eiland; een afstand van 864 mijlen of 288 uren gaans. Deze post is voorzien van wisselplaatsen, en die wisselplaatsen zijn doorgaans 5 mijlen, bijna 2 uren gaans, van elkaar verwijderd. Men noemt zulk een' afstand een *station*. Zoo doende heeft elk span, hetwelk steeds uit 4 paarden bestaat, slechts den afstand van 2 uren te loopen. Zij leggen gewoonlijk eene mijl of paal in 5 minuten af; men besteedt 3 of 4 minuten om te wisselen en zoo legt men elk *station* in een half uur af. Ik geloof niet, dat men in enig ander land spoediger reist. De paarden zijn er steeds in vollen galop (1). De meeste postpaarden kunnen niet draven. Soms is het moeilijk te in 't gelid te houden; in plaats van trekken doen ze somwijlen niet dan steigeren en slaan; dikwijls loopen ze achteruit en slaan en bijten elkander; maar weldra doet dan de zweep zijn' plicht, en, zijn ze eens weer in de vaart, dan gaat het voort als de wind. Intusschen is er een groot onderscheid in de posterijen der onderscheidene residentien. Van Batavia naar Buitenzorg, waar dikwijls hooge ambtenaren passeren, worden zij het beste bediend, ofschoon die van de residentien Cheribon en Rembang niet minder in orde zijn. Die van Samarang en Sourabaija zijn de minste. De heer Commissaris-Generaal *Dubus*, heeft uit een beginsel van spaarzaamheid de posten van Anjer naar Batavia en van Sourabaija naar Banjoewangie opgeheven, en het getal paarden aan elke wisselplaats tot op één voorspan verminderd — vroeger waren er meer — en daarbij het tarief zoodanig verhoogd, dat eene reis te land tegenwoordig eene zaak van belang is. Van Batavia naar Samarang, een afstand van 567 palen of 125 uren, hebben wij voor paarden alleen f 600 betaald. Dan moet men nog eigen rijtuigen hebben; vervolgens komen er de fooijen aan koetsiers, loopers, en buffel-leiders bij; want dat alles moet betaald worden. — Doch keeren wij tot ons afstijgen van den Magmydon terug.

's Morgens te 11 uren werd het zonder ongeluk volbragt, en kort daarop kwamen wij te Tjie pannis aan. Hier is een buiten van den Gouverneur-Generaal. Het uit hout opgetrokken huis is van éene verdieping, en heeft niets bijzonder opmerkelijks. De moestuin is voortreffelijk, en heeft wegens

(1) Zulks is, meen ik, ook in Rusland het geval.

zijne moeskruïden grooten naam. Maar de eigentlijke waarde van dit, zoo ver van de hoofdstad gelegen, buiten, bestaat in de warme baden, die men er vindt, en van welke de plaats ook den naam *Tjie-pannas*, d. i. *warm water*, ontleend heeft. De vlakke, in welks midden *Tjie-pannas* ligt, is doorsneden van eene menigte beekjes en watersprongen, die alle hunnen oorsprong hebben in de nabijheid der vulkanen *Gedé* en *Salek*. Onder deze beken zijn er verscheidene, die een' tamelijk sterken warmtegraad hebben. Wie niet te teer gevoelig is, kan er de hand in houden; maar om in te baden, moet men het met koud water vermengen. De sprongen of spranken koud en warm water loopen bijna in dezelfde rigting, en naderen zich niet alleen onderling, maar niet zelden ziet men ook, dat zij door den een' of anderen arm met elkander in onmiddellijke aanraking komen, zonder evenwel, dat daarom het koude water eenige warmte aanneemt, noch ook, dat het warme kouder wordt. Om het baden gemakkelijk te maken, heeft men badplaatsen aangelegd, doorgaans tusschen twee watersprongen van heiderlei temperatuur, die men in eene kom zich laat vereenigen, en in welke kom men er den gewenschten warmtegraad aan verleent, door er minder of meer water van eene dier beekjes in te laten vloeijen. Het opmerkingwaardigste van alles is, dat de beddingen van al die beekjes bedekt zijn met planten, kruiden en bloemen, over welke het water heen-vloeit, en dat de planten, die zich in het warme water bevinden, van dezelfde soort zijn als die, welke in het koude worden aangetroffen, dat zij in denzelfden toestand van groenen frischheid zijn en dat de bloemen zelfs in haar ontluiken, dezelfde fraaiheid van kleur en gedaante vertoonen. Al deze wateren bevatten erkende minerale zelfstandigheden, die een krachtig geneesmiddel tegen velerlei ziekten opleveren.

Behalve de goede Europesche moeskruïden, die te *Tjie-pannas* wassen, heeft men er voortreffelijke aardbezien, welke in het overige gedeelte van het land zeldzaam zijn. Wij maakten ons de goede gelegenheid ten nutte en vergastten er ons regt aan.

Na wat uitgerust te zijn, en ons in- en uitwendig versterkt te hebben, zetteden wij onzen togt voort. Wij kwamen door een wél bebouwd land, hetwelk zeer bewoond scheen, doch bijzonder heuvelachtig was. Te vier uren 's namiddags kwamen wij te *Tjanjor*, en stegen ten huize van den heer *Holmberg van Beerfeld*, resident der *Preanger-regentschappen*, af. *Tjanjor* is eene fraaije plaats; zij is goed gebouwd en wél onderhouden. Het is eene zeer bevolkte negerij en de omstreken zijn bekoorlijk. Ook bevindt er zich eene stoeterij van het Gouvernement, waarin ik zeer fraaije Persische en Arabische paarden zag.

De bevolking van dit land kan men, eigenlijk gezegd, niet Javaansch noemen. Zij is oorspronkelijk van *Sunda*, en verschilt wezenlijk van de echte Javanen in karakter, gewoonte en taal. De menschen zijn er arbeidzaam en vlug van begrip; zij zijn niet van die onbekommerde zorgeloosheid, die wanhopige traagheid van ligchaam en geest der bewoners der Oosterlanden, of der landen, die van het Gouvernement onafhankelijk zijn. De *Sundas* zijn in het algemeen welgemaakt, hunne leest kondigt meer kracht aan, dan die der overige bewoners van *Java*. Ook de kleeding verschilt. Allen, vrouwen en jonge dochters zoo wel als mannen, gaan naakt van het

hoofd tot op den gordel; hetwelk men alleen in de *Preangerlanden* aantreft. Ook vindt hier nog de bijzonderheid plaats, dat er geene Chinezen zijn, die anders in grooten getale aangetroffen worden. Tot dit land is hun de toegang geweigerd. Daar de grond er van eene bij uitstek groote vruchtbaarheid, en het buitenlandsch vervoer zeer moeilijk is, zijn er de eetwaren zeer goedkoop, vooral die, welke op bevel van het Gouvernement geteeld worden, omdat de handen-arbeid er niets kost, vermits de bevolking voor rekening van het Gouvernement, bij corvijen werkt. De Resident heeft mij gezegd, dat men er 2 ponden rijst voor één cent, één pond koffij voor twee cent, en een pond arrow-root voor twee cents heeft. Moesvruchten zijn zeer zeldzaam. Het rundvleesch is slecht; maar men eet er veel reebokken, wier vleesch voortreffelijk is en die er in overvloed zijn. Men berekent, dat deze Residentie in doorsnede jaarlijks 100000 pikols of balen koffij levert. Dit maakt 12500000 ponden (oud gewigt) uit. Thans is men bezig, er de geforceerde indigo-cultuur, voor rekening van het Gouvernement, in te voeren. Men zal jaarlijks 650000 ponden indigo, tegen f 0,82 het pond kunnen leveren. Tot dus ver konden de particulieren, die zich met deze soort van industrie onledig hielden, de indigo niet minder dan tegen f 2 het pond leveren en hadden door dezen tax reeds den prijs doen dalen, dien de Engelschen er tot hiertoe in *Bengalen* voor ontvingen. Het is wel jammer, dat gebrek aan bevolking verhindert om voordeel te trekken uit eene groote streek lands dezer Residentie, welke ten zuiden gelegen is. Vier vijfde deel is nog ongebruikt, en zou schatten kunnen opbrengen. Thans wandelt er de rhinoceros, en jaagt er de tijger op de ontelbare heiren van herten en reebokken, waarmede de bosschen bevolkt zijn.

In de beddingen der rivieren van dit land vindt men fraaije coraalij- en agaatsteenen. De inboorlingen weten die op eene eenvoudige en spoedige wijze te slijpen. Ik heb er van die, welke ik gaande weg verzamelde, laten slijpen. Er bevinden er zich onder, die zoo fraai zijn, als men maar wenschen kan. Wanneer men zich de moeite geeft om de steenen zelf te gaan verzamelen, kost het snijden van een halssieraad, met twee oorbellen niet meer dan f 2,50; de eenige moeilijkheid is om een genoegzaam aantal steenen van dezelfde kleur te vinden. Intusschen is daartoe ook niets dan geduld nodig.

Het was niet ver van *Tjanjor*, dat de Resident mij eene plaats toonde, die getuigenis gaf van de verwonderlijke kracht van den tijger. In eene eenigzins afgelegene omheining, bevond zich eene Javaansche woning, waarbij een paardenstal was. Een koningstijger vond middel om binnen de omheining te komen, greep een paard uit den stal, sleurde het weg, sprong met zijn' buit de bamboesen palissaden, die de omheining uitmaakten, over, en maakte zich uit den voet. Gezegde palissaden waren omtrent 8 voeten hoog en slechts 4 of 5 voeten van den stal verwijderd, zoodat de tijger geen' aanloop nemen kon, maar den sprong met vasten voet nemen moest. Men kon intusschen zien, dat hij met een' klaauw de heining boven op geraakt had, oogenschijnlijk om zich in den sprong te ondersteunen. Inmiddels is het ook waar, dat de Javaansche paarden veel kleiner zijn dan de Europesche, en dat de tijgers op *Java* verbazend groot zijn. Tijgers van zes en zeven voeten lengte zijn niet zeldzaam, en ik heb van *Tjanjor* de

huid van een konings-tijger meêgebracht, die in de zon gedroogd was en dus veel van zijne lengte verloren had, doch die desnietteenstaande nog zeven voeten lang was, de staart niet medegerekend.

Op den 25sten vertrokken wij naar Bandung. De weg heeft hier meer afwisseling, maar het land is nog steeds zeer bergachtig. Telkens hadden wij een voerspan van buffels noodig om de paarden in het optrekken van het rijtuig te hulp te komen. Wij passeerden de rivier Tjie-sokkan, die eene breedte van 50 tot 60 schreden heeft, over eene fraai getimmerde brug, die enkel door inboorlingen was opgeslagen. Over de rivier Tjie-taram, welker stroom minder snel is als men zulks gewoonlijk in dit bergachtige land ziet, ligt eene drijvende brug, als eene schipbrug. Zij bestaat uit 5 vloten, van bundels bamboes, die aan de bovenzijde de gedaante van voorstevens van schepen hebben. Deze bundels, 25 voeten lang en 8 voeten breed, zijn met elkander door *rottang* banden vereenigd en bedekt met een bekleedsel van gespleten bamboes, gevlochten als eene mat. De geheele brug kan eene lengte van 70 voeten gehad hebben. Zeer lange en sterke *rottangs* hielden de drijvende bundels vast aan boomstammen aan beide boorden der rivier. — Te Radja-matalem trokken wij langzaam eene rivier over, door middel van eene praam of pont, die niet anders dan een groote bundel bamboes was. De lijn of koord, die van den eenen oever naar den anderen gespannen was, om de praam over te halen, was van *rottang* en kan eene lengte van 80 voeten gehad hebben. Om deze twee overgangsmiddelen daar te stellen had men geene andere materielen bezigd dan bamboes en *rottang*.

Terwijl ik mij met het Hoofd van het dorp Radja-matalem onderhield, vroeg ik hem, of de tijgers hier niet dikwijls menschen wegroofden? waarop hij antwoordde: «In deze maand zijn wij gelukkig geweest; wij missen er tot nog toe slechts drie.» Intusschen waren wij nog slechts op $\frac{2}{3}$ in de maand gevorderd. Wanneer men nu bedenkt, dat de tijgers zoo veel mogelijk de groote wegen vermijden, hoe vele menschen moeten dan niet op meer afgelegen plaatsen hunne prooi worden. Men mag hiernaar aannemen, dat het getal van 1800, op hetwelk men de personen aanslaat, die in doorsnede over geheel Java jaarlijks hun ten buit vallen, veel te laag berekend is. En desnietteenstaande heeft de Commissaris-Generaal *Dubus* de premie van f 25, die het gouvernement op een' tijgerkop gesteld had, tot op f 2,50 verminderd. Nu acht men het niet meer de moeite waardig, ze te gaan opzoeken en zijn leven te wagen door er jagt op te maken.

Te Bandung logeerden wij bij den Regent-inboorling, die den rang van Adipatty heeft, in Holland zou men zeggen, Staatsraad in buitengewone dienst. Wij troffen er de heeren *Nagel*, *Maldeghe*, *Young* en *Fisscher* aan; alle controleurs der koffij-plantagien; zij waren op hunne tournées en bevonden zich hier toevallig te zamen. Bandung is gelegen in eene heerlijke vlakte, van 10 tot 12 uren lengte en bijna even zoo veel breedte, de hoogste van geheel Java. De gematigde luchtgesteldheid veroorlooft eene zeer onderscheidene cultuur. De koffij, de rijst en het katoen groeijen er naast de maïs en de aardappelen. Ik heb er een geheel veld met boekweit gezien, in vollen bloei en in zeer goeden toestand, en het welgelukken dezer plant bevestigd, naar mij toescheen, hetgeen ik boven

gezegd heb, aangaande de verschillende soorten van cultuur voor welke Java vatbaar is, wanneer men de ligging van den grond in het oog houdt. Een' geheelen dag hebben wij deze landstreek doorkruist, zonder genoodzaakt te zijn de kap van het rijtuig op te zetten; zoo gematigd is hier de warmte. Het is de weersgesteldheid van Gelderland in de maand Julij. In dit gedeelte van het land heeft men eene groote menigte herten en reebokken. Zij zijn zeer fraai en van een groot soort, bruin- bijna zwartharig en van zwaar gewei voorzien. Er zijn er, die aan de schoft vier voeten hoog zijn. Dikwijls rigt de regent van Bandung groote jagtpartijen aan. Men jaagt de herten met paarden, die tot dit oogmerk afgerigt zijn. Maar dikwijls, wanneer men meent een hert te vervolgen, stoot men op een' rhinoceros, die in groot aantal in het zuiden aanwezig zijn, of men ziet zich tegenover een' tijger, die hier overal aangetroffen wordt. Het regentschap van Bandung is het fraaiste van die der Preangers. De Regent Adipatty heeft f 200000 inkomen van zijne landen. Hij leeft dan ook als een vorst. — Den 24 Augustus kwamen wij, tegen den avond, te Sumadang, eene andere hoofdplaats van een der Regentschappen van Preanger, aan, en namen onzen intrek bij den Regent *Kosoema-Joda*, die ons bij uitnemendheid wel ontving. Wij troffen er den Controleur der koffij-plantagien den Heer*** aan, die van zijne tournée in het zuiden terug kwam. 's Anderendaags des morgens vroeg een tourtje in de omstreken doende, bezochten wij zekeren Heer *Ermatinger*, een' Zwitser van geboorte, die zich sedert 50 jaren op Java bevond en van welken tijd hij er meer dan 40 jaren in dienst van het Gouvernement had doorgebracht. Hij was nu op pensioen, en had deze afgelegene plaats uitgekozen, om er zijne dagen in stilte te eindigen, levende als een inlandsch opperhoofd.

In het zuidelijke gedeelte van dit Regentschap bevindt zich de verschrikkelijke vulkaan, die in het jaar 1827 door eene verbazende uitbraking vele mijlen gronds met zijn gistend slijk ter hoogte van verscheidene voeten overstroomd heeft. De brandende hitte dezer slijk-massa heeft, volgens het getuigenis van den Regent, duizende menschenlevens gekost; maar die er aan ontkomen waren, hadden het gevaar weldra vergeten, en gebruik makende van de buitengewone vruchtbaarheid van den nieuwen grond, er zich op nieuw gevestigd, en waren wederom, en met zeer goed gevolg, begonnen hunne plantsoenen aan te leggen.

Hier nog een verhaal hetwelk de heer Controleur*** mij heeft medegedeeld. Toen hij zich kort geleden in het zuiden van Java tegenover het eiland Noessa-Kambongan bevond, was hij gelogeerd geweest bij eenen Officier van gezondheid, die tot een' militairen post op die plaats behoorde, maar, met eene Europeesche vrouw getrouwd zijnde, verkozen had, een huis op een kleinen afstand van gezegden post te bewonen, ten einde niet in eene gesloten schans te moeten verblijven. Eens op een' avond had de officier zich met zijne vrouw en den Heer Controleur aan tafel, aan het souper, bevonden, terwijl het eenig kind van den Officier in eene belendende kamer sliep, en alle deuren en vensters, zoo als dit altoos in dit land gebruikelijk is, open waren. Op eens springt een koningstijger in de kamer over de tafel heen en valt, in den anderen hoek van het vertrek neer. Alle vlogen met een ijs-selijken schrik op van hunne stoelen; de vrouw ijlt naar de

wieg van haar kind. De tijger, of uit schrik van zich in eene beslotene plaats te bevinden, of misschien verblind door het schitterende licht der lamp, die op tafel brandde, of mogelijk van spijt, een door hem bedoelden greep gemist te hebben, kroop nu langs den grond achter de vrouw heen, glipte onder de wieg door, op hetzelfde oogenblik dat de vrouw er het kind uithaalde, om het in haren schoot te verbergen en middelerwijl deze met haren kostbaren schat de kamer uitvlog, klouterde hij, als eene kat, tegen den wand, die van gevlochten *bamboes* gemaakt was, op, stak zijn kop door een hoek van het dak, hetwelk slechts met riet gedekt was, en verdween, zonder enig ander leed dan den ijselijken schrik veroorzaakt te hebben. Ik geef het verhaal zoo als het mij is medegedeeld; men heeft mij de waarheid er van plegtig verzekerd. Ik voor mij zie er ook niets ongelooflijks in. De omstreken van Sumadang zijn bergachtig; de grond is zeer vruchtbaar en wel bebouwd, de gezigten zijn er buitengemeen schilderachtig. De inwoners zijn van het *Sunda*-ras, en de vrouwen zijn er welgemaakter dan in enig ander gedeelte van Java. Men kan daarover des te beter oordeelen, daar zij dezelfde kleedingwijze hebben als die van Tjanjor en Bandung, zijnde het bovengedeelte van het lichaam zonder eenigen sluijer. Ik heb vele meisjes gezien die opmerkenswaardig schoone vormen hadden. Maar de kleur, die onbehaagelijke roetkleur, bederft veel schoons.

Van Sumadang vertrekkende naar het oosten, is de weg steil en moeilijk; na eene halve mijl voortgereden te zijn, kwamen wij aan eene doorsnijding, die men voor eenige jaren in eene groote rots gemaakt heeft, om den weg te verkorten; daar de rots te hoog en te steil was om er den weg over heen te leggen, en de diepte ter zijde te groot om dezelve er om heen te doen gaan. Deze doorsnijding kan eene breedte van 12 tot 15 voet hebben, en klieft eene rots van 25 à 50 voet dikte.

Bij het vallen van den nacht kwamen wij te Tomo aan, gelegen aan de zamenvloeiing der rivieren Karong-Sambong en Lossarie. Hier verlieten wij de groote Residentie der Preanger-regentschappen, die men in oppervlakte gelijk stelt aan geheel Noord-Nederland, en wij zouden nu de rijke en vruchtbare Residentie Cheribon intrekken.

Te drie uren 's morgens verlieten wij het gastvrij verblijf van den Heer *Plaat*, magazijnmeester van de koffij te Tomo, waar wij den avond hadden doorgebracht, en ons den maneschijn ten nutte makende, begaven wij ons weder op weg. Wij trokken de beide rivieren over, digt bij de plaats waar zij haar water vereenigen. Beide zijn bevaarbaar tot op eenen aanmerkelijken afstand van de kust, en daardoor zeer nuttig tot het vervoer der produkten van het binnenland. Terwijl men de paarden ontspande, en het rijtuig in de veerschuit plaatste, begaf ik mij naar het uiteinde der landtong die de beide rivieren scheidt. De grond waarop ik stond was gelijk met het water en ik plaatste mij juist aan de punt waar de wateren hunnen loop vereenigen, toen een drijvend voorwerp op de Lossarie, dat ik voor eenen boomstam aanzag, die door den stroom werd medegesleept, mij naderde. Eensklaps bemerk ik leven in dezen veronderstelden boomstam, en te gelijk hoor ik eenen harden slag in het water. Ik doe eenen sprong achterwaarts, zoo groot als ik ooit in mijn leven gedaan heb,

en die mij buiten het bereik van het monster bragt. Het was een Aligator, die men hier *Kaaiman* noemt, van middelbare grootte; hij kan tien tot twaalf voeten lang geweest zijn. Met éenen slag van zijnen staart, deed hij den stroom bruischen en bedekte hij de oppervlakte van het water met schuim. Indien hij niet de beleefdheid gehad had, mij vooraf van zijne nadering te waarschuwen, zou hij mij een oogenblik later, met alle gemak hebben kunnen inpakken; want ik was juist gelijk met het watervlak, en zijn muil groot genoeg om mij in te slokken.

Een weg, zoo gelijk als de vloer eener danszaal, en paarden, die liepen als herten, bragten ons weldra te Cheribon. Deze residentie is meer vlak dan bergachtig, zij wordt gehouden de beste koffij te leveren en is in het algemeen rijk in voortbrengselen. Wij trokken door eenige moerassige gedeelten. Om den weg aldaar te bevestigen, heeft men dien met een matwerk van gespleten bamboes bedekt, waarvan sommige gedeelten eene lengte van bijna eene mijl hadden.

Wij hielden ons te Cheribon slechts eenige uren op om uit te rusten. Overigens, ofschoon het land zeer schoon is van aanzien, wegens den fraaijen plantengroei, merkt men echter te zeer, dat men de zoo frissche en aangename berglucht verlaten heeft en men wordt op nieuw ter nedergedrukt door de hitte der lage vlakten.

Wij kwamen nog dien zelfden avond te Tagal, hoofdplaats der Residentie van dien naam, en rustten uit bij den secretaris der residentie, den heer *Verschuur*, wiens woning onder groote boomen aan den oever der zee alleraangenaamst gelegen is. Ik ontwaarde digt bij het huis twee, voor dit land, buitengewoon groote paarden, daar zij bijna de grootte van Geldersche paarden hadden. Men zeide mij dat zij uit Nieuw-Holland kwamen en van zeer goed ras waren. Zij behoorden aan den resident van Tagal, den Heer *van der Poel*. Het huis der Residenten van Tagal, dat even als andere hôtels der Residenten op Java, aan het Gouvernement behoort, is zeer schoon en heeft het voorkomen van een paleis.

Des avonds om 10 uren begaven wij ons weder op weg, trokken Pama te half 12 door en gingen een bezoek afleggen bij den Regent, dien wij nog in zijne *Pondoppo* of buitengalerij vonden, een kop koffij gebruikende, aan eene tafel bedekt met ingemaakte vruchten en zoetigheden.

Den 27sten trokken wij door Pekkalongan, ook hoofdplaats van de Residentie van dien naam, welk woord in de Javaansche taal beteekent vledermuizennest. Wij hadden geen lust er ons op te houden, en waarlijk wanneer men de schoone landstreken van Preang en Cheribon heeft doorreisid, dan leveren de Residentiën van Tagal en Pekkalongan weinig opmerkenswaardig voor den reiziger op, schoon zij belangrijk genoeg mogen zijn met betrekking tot hare voortbrengsels en haren handel.

Toen ik mij te Kendal bevond, had ik wel een uitstapje willen doen, om den schoonen waterval te bezigtigen die in de nabijheid is. Na hetgeen men er mij van gezegd heeft, valt het water bijna 200 voeten hoog, in drie vallen van bijna gelijken afstand, naar beneden; dezelve moet zeer waterrijk zijn; doch dit zou eenen dag hebben opgehouden, en wij waren te zeer gehaast om te Samarang te zijn, waar wij in den avond van dien dag dan ook aankwamen.

Eenigen tijd na mijne terugkomst te Samarang, bragt men in die stad den dweeper *Kiay-Modjo*, Grootpriester (Iman) der oproerlingen, met 80 andere priesters van zijnen aanhang, die krijgsgevangen gemaakt waren nabij Kamelokko. Hun intogt te Samarang leverde een zeer belangrijk gezigt op. Een piket cavallerie opende den trein; op eenen afstand van 50 pas volgde *Kiay-Modjo* te paard, gekleed in eene simarre of lang kleed van donkergroene stof, en het hoofd versierd met eenen geweldig grooten witten tulband. Hij was klein van gestalte, doch had een buitenwoon uitdrukking vol gelaat. Hij reed tusschen den Luitenant-kolonel *Gey* en den Kapitein *Roeps*; deze laatste was de Javaansche volkomen magtig en diende hem tot tolk. Op eenige passen achter dezen volgden de 80 priesters allen te paard, twee aan twee, en behoorlijk ingesloten door eene dubbele rij huzaren. Het eskorte werd gesloten door een bataillon infanterie. De kleeding van *Kiay-Modjo* en die der overige gevangenen was die, welke de Arabieren sedert eeuwen dragen, dezelfde als die der Saracenen ten tijde der kruistogten; en indien de ruiters, die het eskorte vormden, in plaats van huzaren, kurassiers geweest waren, had men zich zeer wel eene illusie kunnen maken en kunnen gelooven voor oogen te hebben een tooneel uit die ridderlijke tijden van godsdienstigen heldenmoed — gevangene Saracenen, door tempelridders begeleid. Toen de eskorte de stad naderde, hieven ruiters en voetvolk, in geestdrift geraakt door het belangrijke van het con-vooi, dat aan hunne zorg toevertrouwd was, te zamen in eene

uitboezeming van nationale fierheid, het vaderlandsche volkslied aan:

Wien Neêrlandsch bloed door de ad'ren vloeit
Van vreemde smetten vrij, enz.

De gevangenen, verwonderd over eene zaak, zoo vreemd voor hen als het maathoudend gezang van een troep militairen, vraagden wat dit beduidde. Men gaf er hun de verklaring van, die zij zeer wel begrepen, maar zij konden zich niet onthouden van te betuigen dat een gevoel van nationaliteit zoo openbaar en zoo luide verkondigd, hun eene zeer vreemde zaak scheen. Hierover behoeft men zich niet te verwonderen. Deze menschen kennen geen volksgeest, geene edele geestdrift, alle verhevene gevoelens zijn bij hen uitgedoofd en de Mahomedaansche priesters op Java, die immer in een ieder alle gevoel van eigenwaarde en zelfstandigheid onderdrukken, kennen zelve geene andere denkbeelden dan van bekrompen eigenbelang en partijgeest, gegrond op het blindste en wreedste fanatisme.

Deze *Kiay-Modjo*, die eene zoo belangrijke rol gespeeld heeft in den opstand van 1825, was een man van de laagste geboorte. Hij had zelfs geen naam, want *Kiay* beteekent heilig en *Modjo* was de naam van het dorp waar hij geboren was. Hij was dus eenvoudig de heilige van *Modjo*, en deze heiligheid bestond voornamelijk daarin, dat hij eenmaal in zijn leven de pelgrimsreis naar het graf van den grooten Profeet had gedaan. Brandende godsdienstijver heeft er een belangrijk persoon van gemaakt.

BIJLAGE XI.

BEHOORENDE BIJ DEN MILITAIREN SPECTATOR, 12de DEEL, N°. 11.

(Maand Mei 1844.)

LAATSTE BENOEMINGEN, OVERPLAATSINGEN EN VERANDERINGEN BIJ HET LEGER.

BENOEMD:

Bij het 6de reg. inf., tot reg.-adj.: de kap. der 5de kl. C. P. F. G. van Emde, van het korps. Bij het 7de reg. inf., tot bat.-adj.: de 1ste luit. zonder bezw. der schatkist J. D. de Rooij, van het korps. Bij het korps ing., min. en sapp., tot 1sten luit.: de 2de luit. C. W. B^{on} van Dedem, van het korps. Bij het 7de reg. inf., tot 1sten luit.-kwartierm.: de 2de luit.-kwartierm. J. J. de Graaf, van het korps. Bij het 5de reg. art., tot 1sten luit.-kwartierm.: de 2de luit.-kwartierm. P. Compff, van het korps. Bij het 5de reg. inf., tot 2den luit.-kwartierm.: de sergeant P. Hederik, van het 7de reg. inf. Bij de K. M. Akademie, tot kap. der 1ste kl.: de kap. der 2de kl. H. A. J. M. Beekman, van den staf der inf. en adj. bij gem. Akademie. Bij het 8ste reg. inf., tot kap. der 1ste kl.: de kap. der 2de kl. L. J. L. de Moulin, van het korps. Bij het koloniaal werf-depôt, tot kap. der 1ste kl.: de kap. der 2de kl. L. J. A. Blanc, van het korps. Bij het 4de reg. inf., tot kap. der 2de kl.: de kap. der 5de kl. W. Stevels, van het korps. Bij het 2de reg. inf., tot kap. der 5de kl.: de 1ste luit. J. W. Sindikus, van het 6de reg. inf. Bij het Dep. van Oorlog, tot 2den luit.-kwartierm.: C. C. E. d'Engelbronner, van het 1ste reg. drag. Bij de geneesk. dienst der landm. in Oost-Indie, tot offic^r. van gez. van de 5de kl.: de heeren O. G. J. Mohnike en P. Jakles. Bij gunstige uitzondering en zonder eenige gevolgtrekking voor anderen, den rang van luit.-kol. verleend, buiten bezwaar der schatkist, aan den gep. maj. der kav. J. Werner; den rang

van maj., buiten bezwaar als voren: aan den gep. kap. J. P. L. G. Tissot van Patot. Tot 1sten luit. plaats-maj. te fort St. Andries: de gep. 1ste luit. H. van Snippenberg. Bij de K. M. Akademie: de 1ste luit. T. A. F. Delprat, van het 1ste reg. art.

Verplaatsingen.

Bij het 2de reg. inf.: de 2de luit.-kwartierm. J. A. Saltet, van het 4de reg. inf. De 2de luit.-ing., gedetacheerd bij den gen. staf te 's Hage, L. M. van der Goes, naar Doesburg.

Eervol ontslagen.

De 1ste luit. A. P. H. B^{on} van Ittersum, van het 2de reg. drag. De 1ste luit. W. A. Froger, van het korps ing., min. en sapp., uit zijne betrekking bij de Koninklijke Militaire Akademie, en zulks onder betuiging van 's Konings tevredenheid over de uitmuntende wijze, waarop hij zich steeds van zijne taak bij die inrigting heeft gekweten. De offic. van gez. der 5de kl. W. M. Smit, van het garn. te 's Hage.

Titulaire rang verleend zonder bezwaar der schatkist.

Dien van kapitein: aan den 1sten luit. J. L. Henckens, van het korps Koninklijke Maréchaussée.

Tydelyk nonactiviteits-tractement verleend aan:

Den 1sten luit. A. van den Broek, van het 6de reg. inf.

Gepensionneerd.

De 2de luit. J. Roger, plaats-maj. der 5de kl. op het fort St. Andries. De offic. van gez. der 2de kl. C. Honig, van het garn. te Delft, onder toekenning bij gunstige uitzondering en zonder eenige gevolgtrekking voor anderen, van den rang van offic. van gez. der 1ste kl., zonder bezw. der schatkist.

Overleden.

De kap. Buchner, van het 2de reg. inf. De 1ste luit. W. van den Burg, van het 4de reg. inf. De 1ste luit.-kwartierm. B. A. A. Roelofs, van het 5de reg. inf.

